Nallamala Chenchu Jaataras - Historical Tourist Places

నల్లమల
చెంచు జాతరలు
చారిత్రక పర్యాటక స్థలాలు

డా॥ ద్యావనపల్లి సత్యనారాయణ
Dr. Dyavanapalli Satyanarayana

DECCAN ACADEMY
HIMAYATNAGAR, HYDERABAD-500029. TELANGANA, INDIA.

నల్లమల
చెంచు జాతరలు
చారిత్రక పర్యాటక స్థలాలు

డా॥ ద్యావనపల్లి సత్యనారాయణ

Nallamala
CHENCHU JAATARAS
Historical Tourist Places
by
Dr. Dyavanapalli Satyanarayana

DECCAN
ACADEMY
"CHANDRAM" 490, St.No. 12,
Himayatnagar, Hyderabad - 500 029.
Telangana, INDIA.
Fax: 040-27635644 Mobile: 09030626288
E-mail: vedakumarm@gmail.com

నల్లమల
చెంచు జాతరలు
చారిత్రక పర్యాటక స్థలాలు

Nallamala CHENCHU JAATARAS - Historical Tourist Places

by ***Dr. Dyavanapalli Satyanarayana***

First Edition : 24th February, 2017 (Maha Shivarathri)

Copies : 1000

©Smt. Dyavanapalli Sumedha

Price : Rs. 50/-

Published by :
***M. Vedakumar**, Chairman*
Deccan Academy, Himayatnagar, Hyderabad,
Telangana State, India.

For Copies :
Deccan Academy
"Chandram" 490, Street No. 11,
Himayatnagar, Hyderabad-500029.
TELANGANA.
email: vedakumarm@gmail.com
Mobile : 09030626288

Navodaya Book House ● Nava Telangana ● Nava Chetana

Photos : Dr. Dyavanapalli Satyanarayana

Book & Cover Design : M.Vedakumar

Layout : **Charita Impressions**, Azamabad Industrial Area, Hyderabad - 500 020.

Printed at :
DECCAN PRESS Azamabad, Hyderabad. Ph. +91-040-27678411
e-mail : deccan.press@yahoo.com

విషయ సూచిక

ముందుమాట...... యం. వేదకుమార్,
ఛైర్మెన్, దక్కన్ అకాడమీ 5

1. జాతరలు

బౌరాపూర్ భ్రమరాంబ 7
సలేశ్వరం లింగమయ్య 10
లొద్ది మల్లయ్య 17
మల్లెల తీర్థం శివయ్య 22
మన్ననూరు లింగమయ్య 26

2. చారిత్రక పర్యాటక స్థలాలు

ప్రాచీన శివాలయాలు 29
పాల్కురికి పేర్కొన్న పర్యాటక స్థలాలు 36
నల్లమలలో నిజాం కాలపు వేసవి విడుదులు 53
NALLAMALA TOURS 58

తెలంగాణలో నల్లమల అడవుల మ్యాపు

సమాజంలో సజీవనది... మన జాతర!

సంస్కృతి, చరిత్ర, వారసత్వం....ఈ మూడు పదాలు వేటికవే విడివిడిగా కనిపించినప్పటికీ ఇవన్నీ ఒకే దండలోని మణిపూసలే. వాటిని అనుసంధానం చేస్తూ ఏళ్ళుగా ఒక జీవనది మన సమాజంలో ప్రవహిస్తోంది. అదే జాతర.

జాతర! ఈ పదం వినగానే నిన్నటి తరంతో అనుబంధం ఉన్న వారికి ఒక్కసారిగా పాత జ్ఞాపకాలు మదిలో మెదలుతాయి. ఒక్కో వూరిలో ఒక్కో తరహా జాతర. ఈ జాతర్లలోనూ కొన్ని మండలస్థాయిలో, మరికొన్ని జిల్లాస్థాయిలో, ఇంకొన్ని రాష్ట్రస్థాయిలో పేరొందాయి. ఇవన్నీ నాణేనికి ఒకవైపే.

ఈ జాతరలకు భిన్నంగా గిరిజనుల మరీ ముఖ్యంగా చెంచుల జాతరలు జరుగుతాయి. ఈనాడు మనం 'నాగరికత' అంటూ 'గిరి'జనులకు దూరమై 'పుర' జనులమై పోయినప్పటికీ, మన సర్వస్వానికి మూలాలు మాత్రం గిరుల్లోనే ఉన్నాయి. గిరిజనులే వాటికి పరిరక్షకులుగా ఉన్నారు. అందుకే గిరిని కాపాడుకుందాం... కొండను తీర్చిదిద్దుకుందాం... కొండకోనల్లోనే మన అసలైన సంస్కృతి ఉంది. అదే మన చరిత్ర. ఆ వారసత్వాన్ని కాపాడుకుందాం.

దక్కన్ పీఠభూమిలో తెలంగాణ ప్రాంతానికి ఒక విశిష్టత ఉంది. ఈ ప్రాంతపు దట్టమైన అడవులు మన ఘన సంస్కృతి, చరిత్రలకు ఆనవాళ్ళుగా నిలిచాయి. ఆదిమ నాగరికతకు ఇక్కడే బీజం పడింది. ఈ వారసత్వం అటు పురాతన కట్టడాలు, శిథిలాల రూపంలో ఇటు సజీవ వారసత్వంగానూ మనకు కనిపిస్తోంది. మరీ ముఖ్యంగా జాతర సమయాల్లో వెల్లివిరిసే గిరిజన సంప్రదాయాలు మనల్ని మరో ప్రపంచంలోకి తీసుకెళ్తాయి. ఆట, పాటలు, వాటికి తోడుగా వివిధ వాయిద్యాలు... ఆచార వ్యవహారాలు... మనల్ని ఆశ్చర్యపరుస్తాయి. ఇక్కడ గమనించాల్సిన అంశం మరొకటి ఉంది. ఇలా గిరిజన జాతరలు జరిగే ప్రాంతాలు అనేకం ఆధ్యాత్మిక, పౌరాణిక, చారిత్రక, పర్యాటక, ప్రకృతి రమణీయత విశేషాలను కలిగిఉండడం.

నల్లమల అడవుల్లో చెంచులు నిర్వహించుకునే జాతరలు ఎంతగానో పేరొందాయి. మరీ ముఖ్యంగ బౌరాపూర్ భ్రమరాంబ, సలేశ్వరం లింగమయ్య, లొద్ది మల్లయ్య, మల్లెల తీర్థం, మన్ననూరు లింగమయ్య లాంటి జాతరలు ఎంతో ప్రఖ్యాతి చెందాయి. తెలంగాణ సంస్కృతి సంప్రదాయాల పట్ల మమకారం కలిగిన వారెవరైనా ఈ జాతరలను చూసి తీరాల్సిందే. జాతర అంటే...అక్కడికి వెళ్ళడం...మొక్కుబడి తీర్చుకోవడం మాత్రమే కాదు. పైన పేర్కొన్న జాతర్లకు సంబంధించి ప్రతీ ఒక్కటి కూడా తమవైన విశేషాలెన్నో కలిగి ఉన్నాయి. వాటి గురించి కూడా తెలుసుకోవాలి. కొండలు, కోనలు, జలపాతాలు, వన్యప్రాణులు, ప్రకృతి రమణీయతలు....ఇవన్నీ మనల్ని ఎంతగానో ఆకట్టుకుంటాయి.

ఈ విధమైన జాతర్లకు వెళ్ళేవారిలో చాలామంది అక్కడి విశేషాలు తెలుసుకోకుండానే, వాటిని చూడకుండానే తిరిగివస్తుంటారు. అద్భుత అవకాశాలను అలా వారు వదులుకుంటున్నారు. ఈ నేపథ్యంలో అక్కడి జాతర జరిగే సమయం, ఆ ప్రాంత చరిత్ర, చుట్టుపక్కల విశేషాలు, పర్యాటక, దర్శనీయ ప్రాంతాల పై ప్రాథమిక సమాచారం అందిస్తే బాగుంటుందనే ఆలోచన ఎప్పటినుంచో ఉంది. ఆ ఆలోచనకు ద్యావనపల్లి అక్షరరూపం ఇచ్చారు. అలా పుట్టుకొచ్చిందే ఈ పుస్తకం. తెలంగాణ ప్రాంత కళలు, కళారూపాలు, చరిత్ర, సంస్కృతి, వారసత్వం, హస్తకళలు తదితర అంశాలపై తనదైన రీతిలో కృషి చేస్తున్న దక్కన్ అకాడమీ ద్వారా ఈ పుస్తకం వెలువడింది.

INTACH, తెలంగాణ పోరాటం, పిల్లల సినిమా, బాల సాహిత్యం, దక్కన్ సంస్కృతి... ఇలా ఎన్ని రంగాల్లో కృషి చేస్తున్నా పర్యాటక రంగం కూడా నన్ను అమితంగా ఆకట్టుకుంటూనే ఉంటుంది. ఈ దఫా అందుకు మన సంస్కృతి, నాగరికత అంశాలు కూడా తోడయ్యాయి. దేశవిదేశాల్లో ఉండే పర్యాటక ప్రాంతాలకు దీటుగా నిలిచేవి మనవద్ద కూడా ఉన్నాయి. అందుకే మరీ ముఖ్యంగా చెంచులు, అటవీ ప్రాంతాలను దృష్టిలో ఉంచుకొని అందుబాటులో ఉన్న సమాచారాన్ని క్రోడీకరించి ద్యావనపల్లి రచించిన ఈ పుస్తకాన్ని మీకు అందిస్తున్నాం. ప్రాచీన శివాలయాలు, పాల్కురికి పేర్కొన్న పర్యాటక స్థలాలు, నల్లమలలో నిజాం కాలపు వేసవి విడుదులకు సంబంధించిన విశేషాలు కూడా ఇందులో ఉన్నాయి. ఇక చివర్లో నల్లమల టూర్స్ పేరిట ఇంగ్లీషులో నల్లమల పర్యటనలకు సంబంధించిన సమాచారాన్ని కూడా ఇవ్వడం జరిగింది. ఒక్కముక్కలో చెప్పాలంటే ప్రతీ ఒక్కరూ చదివి, భద్రపర్చుకొని, తమ పర్యటనల సందర్భంగా వినియోగించుకునేందుకు వీలు కల్పించే సమాచారంతో ఈ పుస్తకం రూపొందింది.

ఇది మీకు చక్కటి సమాచారాన్ని అందిస్తుందని, ఆయా పర్యటనల్లో మీకు తోడుగా నిలుస్తుందని ఆశిస్తూ....

వేదకుమార్.యం

(Vedakumar. M)
Governing Council Member
INTACH

Hyderabad,
21st February 2017.

బౌరాపూర్ భ్రమరాంబ

భ్రమరాంబ

తెలుగు ప్రజల జాతి, భాషా సంస్కృతుల మూలాలు చెంచు గిరిజనుల్లో ఉన్నాయని కణ ధాతు జీవశాస్త్ర కేంద్రం (Centre for Cellular and Molecular Biology, Hyderabad) భాషా శాస్త్రవేత్తల పరిశోధనలు నిరూపించాయి. అంతటి విశిష్టమైన చెంచులు అనాదిగా ఆది దేవుడని మల్లన్నను, ఆది దేవత అని ఆయన భార్యగా భ్రమరాంబను కొలుస్తున్నారు. నాగర్ కర్నూల్ జిల్లా దక్షిణ భాగంలో కృష్ణానది ఉత్తరపు ఒడ్డున విస్తరించిన నల్లమల అడవుల్లో సలేశ్వరం, లొద్ది, మల్లెలతీర్థం మొదలైన జలపాతాల సమీపంలో ఉన్న గుహల్లో మల్లన్నను పూజించగా, వాటికి సమీపంలో ఉన్న ఒక చెరువు ఒడ్డున భ్రమరాంబను పూజిస్తున్నారు. భ్రమరాంబ కొలువైన ఆ చెరువును భ్రమరాంబ చెరువు అని, అక్కడ నివసిస్తున్న చెంచుల పెంటను (ఆవాసాన్ని) భ్రమరాపురం అని, వ్యవహారంలో బౌరాపూర్ అని పిలుస్తున్నారు. నిజానికి భ్రమరాంబను తమ ఆడబిడ్డ అని, ఆమె భర్త మల్లికార్జునుడు తమ అల్లుడు అని భావిస్తూ చెంచులు శివరాత్రికి బౌరాపూర్‌లో పెద్ద ఎత్తున జాతర జరుపుతారు. ఆ సందర్భంగా పలు నృత్యాలు చేస్తారు.

చరిత్ర

జంతుదశ నుంచి మానవుడుగా పరిణామం చెందుతున్న తొలికాలం నుంచి బౌరాపూర్ ప్రాంతం మానవ మనుగడకు నిలయమైందని తెలిపే నిదర్శనాలను (రాతి యుగాల నాటి పనిముట్లు) రాష్ట్ర పురావస్తు శాఖ అధికారులు, తెలుగు

విశ్వవిద్యాలయం ఆచార్యులు సేకరించారు. ఇందుకు నిదర్శనంగా ఇప్పటికీ బౌరాపూర్ చెరువు అలుగు పారే చోట ఉన్న పరుపు బండ మీద కొత్తరాతి యుగపు మానవులు ఆయుధాలను పదును పెట్టుకున్న ఆనవాళ్ళను, రోళ్లను చూడవచ్చు.

చారిత్రక యుగంలో మాత్రం ఇక్కడ చాళుక్యుల కాలం (10వ శతాబ్దం) నుంచి వాస్తు శిల్ప సంస్కృతి విలసిల్లుతున్నట్లు ఇప్పటికీ అగుపిస్తున్న ఆధారాలు సూచిస్తున్నాయి. ఆ కాలంలో ఇక్కడ సిద్ధులు ఆయా వన మూలికలు, ధాతువుల మీద పరిశోధనలు చేసి పరుసవేది, రస విద్యల మీద పట్టు సాధించారు. అలాంటి వారిలో ప్రముఖంగా పేర్కొనదగినవాడు సిద్ధ నాగార్జునుడు. ఈయన 'రసేంద్ర మంగళం' అనే ప్రసిద్ధ వైద్య గ్రంథాన్ని రాశాడు. ఈయన పరంపరలో కాకతీయ రాజుల చివరి కాలంలో (14వ శతాబ్దం) రేచర్ల పద్మనాయకుల ప్రారంభ కాలంలో జీవించిన మరో ప్రసిద్ధ సిద్ధుడు నిత్యానాథుడు. ఈయన 'రస రత్నాకరం' అనే మరో ప్రసిద్ధ వైద్య గ్రంథాన్ని రసేంద్ర మంగళానికి కొనసాగింపుగా రాశాడు.

భైరవుడు

రస వైద్య సిద్ధులు మహిమాన్విత శక్తుల అధిపతిగా భైరవున్ని ఆరాధిస్తారు. తద్వారా ఉపాసకులకు అనేక సిద్ధులు సిద్ధిస్తాయని నమ్మేవారు. ఈ నమ్మకం ఎంత బలమైనదంటే పాత పాలమూరు జిల్లాలోని మొదటి కవి మంథాన భైరవుడు (అలంపూరు నివాసి) తొలి గ్రంథం భైరవుని మీదనే 'భైరవ తంత్రం' అనే పేరుతో రాశాడు. అందులో భైరవున్ని ప్రసన్నం చేసుకోవడానికి ఈ క్రింది శ్లోకం ఉద్దేశించ బడింది.

శ్రీహర మహాశాంతం భైరవం భీమనిగ్రహం
నమస్కృత్వా ప్రవక్ష్యామి భూతతంత్ర ముపాసనం

కాని నిత్యానాథ సిద్ధుడు "హహా హెహే హం హుంకారం ఫట్ హుం స్వాహా" అనే మంత్రాన్ని జపించి బౌరాపూర్ ప్రాంత క్షేత్రపాలకుడైన భైరవున్ని ప్రసన్నం చేసుకొని ఆకాశ గమనం చేసే సిద్ధిని పొందవచ్చునంటూ ఆ భైరవుని స్థితిని, రూపు రేఖలను ఇలా పేర్కొన్నాడు.

తతస్తు దక్షిణం ద్వారం। గచ్ఛేత్తత్ర భయంకరం॥
ముక్తకేశం వక్రనేత్రం। గదాహస్తం దిగంబరం॥
నీలవర్ణం క్షేత్ర పాలం। దృష్ట్వా మంత్రం సముచ్ఛరేత్॥

(అచటి దక్షిణ ద్వారంలో భయంకరమైన వెంట్రుకలు విరబోసుకుని, గదను

ధరించి, దిగంబరుడై నల్లని శరీరం, వంకర చూపు కలిగిన క్షేత్రపాలకుడు ఉండును). సరిగ్గా ఇలాంటి శిల్ప లక్షణాలున్న భైరవుని విగ్రహం ఇప్పటికీ బౌరాపూర్ భ్రమరాంబ ఆలయానికి దక్షిణ దిక్కున చెరువు గట్టుపైన ఉన్నది.

భైరవుడు

చారిత్రక పరిణామాలు

నిత్యానాథుడు మరో శ్లోకంలో (తతస్తు పూర్వ దిగ్భాగే । ద్వారం తత్ర గణేశ్వరః॥) చెప్పినట్లు బౌరాపూర్ ఆలయానికి తూర్పున గణేశుని విగ్రహముంది. మరో చోట హనుమంతుని విగ్రహముంది. ఈ విగ్రహాలు, భ్రమరాంబ ఆలయ వాస్తు శిల్ప శైలులను బట్టి చూస్తే ఇవి మలి చాళుక్యుల కాలం నుంచి రేచర్ల పద్మనాయకుల కాలంలో మనుగడలోకి వచ్చినట్లు అర్థమవుతుంది. ఈ వేయేళ్ళ కాలంలో బౌరాపూర్ ఆలయ ప్రాంతం కాలాముఖ, కాపాలిక, పాశుపత, ఆరాధ్య, వీరశైవ, శాక్తేయ మతశాఖలకు చెందిన మఠాధిపతులకు, అనుయాయులకు ఆలవాలమైందని చెప్పవచ్చు. ఆయా కాలాల్లో ఇక్కడ మహాశివరాత్రి ఉత్సవాలు, జాగరణలు, తత్సంబంధిత సాంస్కృతిక కార్యక్రమాలు ఘనంగా జరిగేవి. ఆ కాలాల్లో మహా క్షేత్రంగా విలసిల్లిన శ్రీశైలం వెళ్ళటానికి నల్లమల మహారణ్యంలో మార్గమధ్యంలో నీటి వనరున్న క్షేత్రం బౌరాపూర్ మాత్రమే. కాబట్టి ఇది ఒక విడిది స్థలంగా కూడా వర్థిల్లింది. ఇక్కడికి సుమారు 20 కిలోమీటర్ల దూరంలో దక్షిణం వైపున కృష్ణానది దాటాక శ్రీశైలం మల్లన్న క్షేత్రం వస్తుంది. 5 దశాబ్దాల కిందట శ్రీశైలానికి రోడ్డు మార్గం వేశాక భక్తులు బౌరాపూర్ రావడం తగ్గిపోయింది.

తెలంగాణ రాష్ట్రం ఏర్పడిన తరువాత ప్రభుత్వం 2016 ఫిబ్రవరిలో తొలిసారిగా అధికారికంగా బౌరాపూర్ భ్రమరాంబ ఆలయంలో మహాశివరాత్రి వేడుకలను ఘనంగా నిర్వహించి చారిత్రక పునర్వైభవానికి తెరలేపింది.

– తెలంగాణ గిరిజన జాతరలు – పవిత్ర స్థలాలు

24.12.2016

అనుబంధం :

ఒక్కొక్క జడరా ఇయ్యాలో

ఒక్కొక్క జడరా ఇయ్యాలో ఏరాజు పంపెరా ఇయ్యాలో
మంగలా దేవికి ఇయ్యాలో మల్లయ్య పంపెరా ఇయ్యాలో
మూడు కురుకుల జడరా ఇయ్యాలో ఏరాజు పంపెరా ఇయ్యాలో
మంగలా దేవికి ఇయ్యాలో మల్లయ్య పంపెరా ఇయ్యాలో
నాల్గు కురుకుల జడరా ఇయ్యాలో ఏరాజు పంపెరా ఇయ్యాలో
మంగలా దేవికి ఇయ్యాలో మల్లయ్య పంపెరా ఇయ్యాలో
ఐద్ కురుకుల జడరా ఇయ్యాలో ఏరాజు పంపెరా ఇయ్యాలో
మంగలా దేవికి ఇయ్యాలో మల్లయ్య పంపెరా ఇయ్యాలో
ఆర్ కురుకుల జడరా ఇయ్యాలో ఏరాజు పంపెరా ఇయ్యాలో
మంగలా దేవికి ఇయ్యాలో మల్లయ్య పంపెరా ఇయ్యాలో
ఏడ్ కురుకుల జడరా ఇయ్యాలో ఏరాజు పంపెరా ఇయ్యాలో
మంగలా దేవికి ఇయ్యాలో మల్లయ్య పంపెరా ఇయ్యాలో
ఎన్మిద్ కురుకుల జడరా ఇయ్యాలో ఏరాజు పంపెరా ఇయ్యాలో
మంగలా దేవికి ఇయ్యాలో మల్లయ్య పంపెరా ఇయ్యాలో
తెమ్మిది కురుకుల జడరా ఇయ్యాలో ఏరాజు పంపెరా ఇయ్యాలో
మంగలా దేవికి ఇయ్యాలో మల్లయ్య పంపెరా ఇయ్యాలో
పది కురుకుల జడరా ఇయ్యాలో ఏ రాజు పంపెరా ఇయ్యాలో
మంగలా దేవికి ఇయ్యాలో మల్లయ్య పంపెరా ఇయ్యాలో

పాట విశిష్టత

భ్రమరాంబదేవి అసలు రూపం కాళికాదేవి స్వరూపం. ఈ ఆకారంలో దేవి జడ ఆరబోసుకొని చాలా భయంకరంగా ఉంటుంది. ఆ కాలంలో అన్ని దేశాల రాజులు అనేక రకాల పూలజడలను దేవికి కానుకగా పంపిస్తారు. తలనిండా ఎన్నో జడలు, కురులు ఉన్న భ్రమరాంబ దేవికి ఎవ్వరు పంపిన జడ అవసరములేదు కాని మల్లయ్యస్వామి పంపిన జడ చాలా భయంకరంగా ఉంటుందని ఈ పాట భావం.

(సౌజన్యం: గిరిజన గిరిమల్లెలు, నల్లమలై ఫౌండేషన్, హైదరాబాద్, 2005)

సలేశ్వరం లింగమయ్య

సాధారణంగా ఒక టూర్‌లో దేవాలయాలను గాని, చారిత్రక ప్రదేశాలను గాని, ప్రకృతీ రమణీయ ప్రదేశాలను గాని చూస్తాం. కాని ఇవన్నీ ఒకే చోట అందుబాటులో ఉండే అరుదైన ప్రదేశాల్లో ఒకటి మన రాష్ట్రంలోనే నాగర్‌కర్నూలు జిల్లా నల్లమల అడవుల్లో ఉంది. పేరు సలేశ్వరం.

హైదరాబాద్ నుండి శ్రీశైలం వెళ్ళే మార్గంలో 150 కిలో మీటర్ల మైలురాయి దగ్గర ఫరహాబాద్ గేటు ఉంటుంది. అక్కడి నుండి 32 కి.మీ.లు దట్టమైన అడవుల్లోకి ఫారెస్ట్ డిపార్ట్‌మెంట్‌వారి అనుమతితో వెళ్ళాలి. 10 కి.మీ.లు వెళ్ళగానే రోడ్డుకు ఎడమ పక్కన నిజాం కాలపు శిథిల భవనాలు కనిపిస్తాయి. నిజాం రాజు అక్కడి ప్రకృతి అందాలకు, చల్లదనానికి ముగ్ధుడై వందేళ్ళకు ముందే అక్కడ వేసవి విడిదిని నిర్మించుకొన్నాడు. అందుకే ఆ ప్రదేశానికి ఫరహాబాద్, అంటే 'అందమైన ప్రదేశం' అని పేరొచ్చింది. అంతకు ముందు పేరు పుల్లచెలిమల (పులుల చెలిమలు). ఈ ప్రాంతంలో ఎక్కువగా పులులు సంచరిస్తాయి కాబట్టి, కేంద్ర ప్రభుత్వం 1973లో 'ప్రాజెక్ట్ టైగర్' పేరిట ఇక్కడ పులుల సంరక్షణా కేంద్రాన్ని ఏర్పాటు చేసింది. ఇది మన దేశంలోనే అతిపెద్ద పులుల సంరక్షణా కేంద్రం. 'టైగర్ సఫారీ' పేరిట ఫారెస్ట్ డిపార్ట్‌మెంట్‌వారు పర్యాటకులకు నల్లమల అడవుల్లో స్వేచ్ఛగా తిరుగాడే జంతువులను, పులులను చూపిస్తారు.

నిజాం విడిది దగ్గరి (రాంపూర్ చెంచుపెంట) చౌరస్తా నుంచి ఎడమవైపుకు తిరిగి 22 కి.మీ. వెళ్ళిన తర్వాత సలేశ్వరం బేస్ క్యాంప్ సైట్ వస్తుంది. అక్కడ వాహనాలు ఆపుకోవాలి. అక్కడి నుండి సలేశ్వరం అనే జలధార (వాటర్‌ఫాల్స్) ను చేరుకోవడానికి 2 కి.మీ.లు లోయలోకి నడవాలి.

రెండు పొడవైన, ఎత్తైన గుట్టలు ఒకదానికొకటి సమాంతరంగా ఉత్తర - దక్షిణాలుగా ఉన్నాయి. ఆ గుట్టల మధ్యనున్న ఒక లోతైన లోయ (సుమారు అర

కి.మీ.) లోకి ఒక జలధార దుముకుతుంది. తూర్పు వైపున్న గుట్టను అమాంతంగా అర కి.మీ. దిగి (పశ్చిమం వైపుకి), తరువాత దక్షిణం వైపుకి తిరిగి పశ్చిమపు గుట్టపైన కి.మీ. దూరం నడవాలి. ఆ గుట్ట కొనను చేరుకొన్నాక మళ్ళీ ఉత్తరం వైపు తిరిగి గుట్టల మధ్య లోయలోకి దిగాలి. అలా దిగేటప్పుడు మనల్ని ఎన్నో గుహలు, గుట్ట పొరల్లోంచి రాలి పడుతున్న సన్నని జలధారలు అలరిస్తాయి.

సలేశ్వరం జలధార–కుండం ఒక ఫర్లాంగు దూరంలో ఉందనగా లోయ అడుగు భాగానికి చేరుకుంటాం. అక్కడి నుండి కుండం నుండి పారే నీటి ప్రవాహం వెంట రెండు గుట్టల మధ్యన ఇరుకైన లోయలో జాగ్రత్తగా నడవాలి. ఒకచోటనైతే ఒక బెత్తెడు వెడల్పున దారి మీద నుంచే నడవాల్సి ఉంటుంది. అక్కడ జారితే భక్తుడు శివైక్యం చెందవలసిందే.

గుండం చేరిన తరువాత అత్యంత అద్భుతమైన దృశ్యం మనకు దర్శనమిస్తుంది. కుండంలోకి సుమారు 180 అడుగుల ఎత్తు నుంచి జలధార (వాటర్‌ఫాల్స్) దుముకుతుంది. కుండం దగ్గర నిలబడి పూర్తిగా తల ఎత్తి పైకి చూస్తే రెండు గుట్టలు ఒక పెద్ద కుండ ఆకారంలో ఏర్పడినట్లు, ఆ కుండ మూతినుండి ఆకాశం సూర్యకిరణాలు లీలగా కనిపిస్తున్నట్లు తోస్తుంది.

జలధార కింద పర్యాటక భక్తులు స్నానం చేస్తారు. ఆ నీటి చల్లదనానికి ఒళ్ళు పులకరించిపోతుంది. దోసిళ్ళతో కడుపు నిండా నీళ్ళు తాగవచ్చు. అరణ్య మూలికల సారంతో కూడిన ఆ నీటిని తాగడంవల్లనేమో ఆ రోజంతా మనకు ఆకలే కాదు.

జలధార కింద కుండం, కుండం ఒడ్డు పైన తూర్పు ముఖం చేసుకొని రెండు గుహలు ఒకదానిపై ఒకటి ఉన్నాయి. కుండం దాటి పై గుహనే ముందు చేరుకోవచ్చు. ఆ గుహలోనే ప్రధాన దైవం లింగమయ్య స్వామి అనే లింగం ఉంది. గత కొన్ని దశాబ్దాలుగా ఆ స్వామికి స్థానిక చెంచులే పూజారులుగా వ్యవహరిస్తున్నారు. భక్తులు

ఆ స్వామికి కొబ్బరికాయ కొట్టి దండం పెట్టుకొని కొద్దిగా దక్షిణంగా నడిచి కింది గుహలోకి వెళ్తారు. ఈ గుహలోని గుడిలో కూడా శివలింగమే ఉంది. గుడి ముందు వీరభద్రుడు, ఇద్దరు సిద్ధుల విగ్రహాలున్నాయి.

జాతర ప్రత్యేకత

సలేశ్వరం జాతర సంవత్సరానికోసారి ఏప్రిల్‌లో వచ్చే చైత్ర పౌర్ణమికి రెండు మూడు రోజులు ముందు, రెండు మూడు రోజులు వెనుక మొత్తం వారం రోజులు జరుగుతుంది. ఈ జాతరకి శ్రీశైల ప్రాంతపు మండలాల నుండి (తెలంగాణ, సీమాంధ్రల నుండి) సుమారు రెండు లక్షల మంది భక్తులు వస్తారు. అక్కడి ప్రకృతి అందాలను ఆస్వాదించడానికి ఈ మధ్య హైదరాబాద్ తదితర సుదూర ప్రాంతాల నుండి కూడా పర్యాటకులు వస్తున్నారు. ఈ జాతర ఎండాకాలంలో అడవిలో జరుగుతుంది కాబట్టి, కొంతమంది దాతలు ఉచిత భోజన వసతి, నీరు, ప్రాథమిక ఆరోగ్య సేవలను అందిస్తున్నారు. స్థానికులు కొందరు అరుదైన వన మూలికలను తక్కువ ధరలకే అమ్ముతుంటారు. భక్తులు లోయ మార్గంలో దారి పొడవునా “అత్తన్నం అత్తన్నం లింగమయ్యో”, “పోతున్నం పోతున్నం లింగమయ్యో” అని మాండలిక భాషలో అరుస్తూ నడుస్తుంటారు.

సర్వేశ్వర గుహాలయం

చారిత్రక ఆనవాళ్ళు

నాగార్జునకొండలో బయటపడిన ఇక్ష్వాకుల నాటి (క్రీ.శ. 220 – క్రీ.శ. 360) శాసనాలలో 'చుళ ధమ్మగిరి' గురించిన ప్రస్తావన ఉంది. ఆ గిరిపై ఆనాడు శ్రీలంక నుంచి వచ్చిన బౌద్ధ భిక్షువుల కోసం ఆరామాలు, విహారాలు కట్టించారట. ఆ చుళ ధమ్మగిరి ఈ సలేశ్వరమేనేమో అనిపిస్తుంది. కారణం, అక్కడ ఇక్ష్వాకుల తరువాత వచ్చిన విష్ణుకుండి రాజుల (క్రీ.శ.360–570) కాలపు కట్టడాలున్నాయి. అక్కడ లింగమయ్య గుడి గోడల ఇటుకల పరిమాణం 16" × 10" × 3" (పొడవు × వెడల్పు × ఎత్తు) అంగుళాలుగా ఉంది. ఇలాంటి ఇటుకల వాడకం విష్ణుకుండుల కాలంలోనే ఉండేది.

విష్ణుకుండుల నిర్మాణాలకు అదనంగా తొలి చాళుక్యుల (క్రీ.శ.540–753) కాలపు నిర్మాణాలు కూడా ఉన్నాయి. వీరి ఇటుకల పరిమాణం 10" × 10" × 3" అంగుళాలుగా ఉంటుంది. దిగువ గుహలోని గర్భగుడి ముఖద్వారం పైన విష్ణుకుండుల చిహ్నామైన 'పూలకుండి' శిలాఫలకం ఉంది (అయితే అలాంటి కుండ శాతవాహనులకు, ఇక్ష్వాకులకు కూడా చిహ్నంగా ఉండేది). ద్వారబంధం పైగడప మధ్యన లక్ష్మి విగ్రహం ఉంది. కింద గడపకి చెట్ల మధ్యన తెరిచిన నోటితో రెండు సింహాల తలలు చెక్కబడి ఉన్నాయి. ద్వారం ముందర కుడి పక్కన సుమారు రెండున్నర అడుగుల ఎత్తున్న

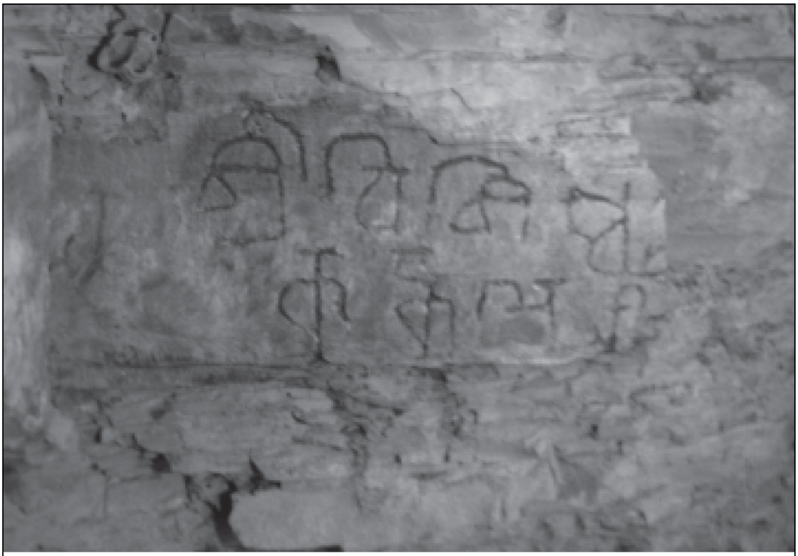

"శ్రీవిశ్వేశ కక్కలస" అనే బ్రాహ్మీ శాసనం

మీసాల వీరభద్రుని విగ్రహం నాలుగు చేతుల్లో నాలుగు ఆయుధాలతో ఉంది. కుడిచేతుల్లో గొడ్డలి, కత్తి, ఒక ఎడమ చేతిలో డమరుకం, మరో ఎడమచేతి కిందికి వాలి ఒక ఆయుధాన్ని పట్టకుని ఉంది. వీరభద్రుని కింద కుడివైపున పబ్బతి పట్టుకున్న దక్షుని ప్రతిమ ఉండగా, ఎడమవైపున స్త్రీ మూర్తి (?) ఉంది. ద్వారానికి ఎడమ వైపునున్న సిద్ధుల విగ్రహాలే పాతవిగా తోస్తున్నాయి. ఆ విగ్రహాల ముందర ఒకనాటి స్థిర నివాసాన్ని సూచించే విసురు రాయి (తిరగలి) ఉంది. ఈ గుహకు ఆగ్నేయంలో కొంచెం దూరంలో రోలు కూడా ఉంది.

గుడికి ఎడమవైపునున్న రాతి గోడకి బ్రాహ్మీలిపిలో రెండు శాసనాలు చెక్కబడి ఉన్నాయి. “శ్రీ విశ్వేశ కక్కలస” అని ఒకదానిలో, “శ్రీ ఉత్పత్తి పిడుగు” అని మరో దానిలో రాసి ఉంది. ఇవి వరుసగా క్రీ.శ. 5, 8 శతాబ్దాల నాటివి. కుడివైపునున్న గోడకి మధ్యయుగాలనాటి రెండు తెలుగు శాసనాలున్నాయి. వీటిని చరిత్రకారులు చదివితే ఇక్కడ చోటు చేసుకున్న మత పరిణామాలు స్పష్టంగా తెలుస్తాయి.

కోటప్పకొండ ‘స్థల మహాత్మ్యం’ అనే ప్రాచీన తెలుగు క్షేత్ర మహాత్మ్య కావ్యంలో ఈ సలేశ్వరం రుద్రకుండంగా, దీనికి ఈశాన్యాన ఉన్న ‘మల్లెల తీర్థం’ అనే జలపాతం (వాటర్‌ఫాల్స్) విష్ణుకుండంగా, పశ్చిమాన ఉన్న ‘లొద్ది’ (గుండం) బ్రహ్మకుండంగా వర్ణించబడినట్లు తోస్తుంది. విష్ణుకుండి రాజులు ఈ ప్రాంతం నుంచి ఎదిగినారు అని ప్రముఖ చరిత్రకారుడు బి.ఎన్.శాస్త్రిగారు నిరూపించారు. కనుకనే వారు ఈ ప్రాంతపు పేరు పెట్టుకొన్నారు.

క్రీ.శ. పదహారవ శతాబ్దం నాటి ‘శ్రీపర్వత పురాణం’లో ఈ సలేశ్వరం విశేషాలను నాగలూటి శేషనాథాచార్యులు విశేషంగా వర్ణించాడు. ఆనాడు ఈ క్షేత్రం గొప్ప శైవ క్షేత్రంగా విరాజిల్లింది. 17వ శతాబ్దాంతంలో ఇక్కడ మహారాష్ట్రకు చెందిన శివాజీ కూడా ఆశ్రయం పొందినట్లు స్థానిక చరిత్ర చెపుతుంది.

ప్రకృతి రమణీయత

భారతదేశంలోని అడవుల్లో నల్లమల అడువులు రెండవ పెద్ద అడవులుగా పేర్గాంచాయి. ఈ అడవులు హైదరాబాద్– శ్రీశైలం రహదారిలో 130 కి.మీ. తరువాత మన్ననూరులో ప్రారంభమవుతాయి. సముద్ర మట్టానికి సుమారు కి.మీ. ఎత్తున ఏర్పడడం వలన ఈ అటవీ ప్రదేశం చల్లగా ఉంటుంది. సలేశ్వరం దగ్గర్లోనే భూమి – గుట్టల సంగమ ప్రాంతం (వ్యూ పాయింట్) ఉండటం వలన పర్యాటకుల మీదకు చల్లగాలులు వీస్తూ అలరిస్తాయి. ఇదే ప్రాంతలో ‘పులుల చెలిమలు’ (పులులు తాగే

నీటి కుంటలు) కూడా ఉండటం వలన ఇక్కడి గాలిలో చల్లదనం ఎక్కువ. ఎత్తైన చెట్లు, కంక పొదలు, వాటి పైన రకరకాల పక్షులు, కోతులు మనల్ని దారి పొడవునా అలరిస్తాయి. సలేశ్వరం లోయ సుమారు రెండు కి.మీ.ల పొడవుండి మనకు అమెరికాలోని గ్రాండ్ కాన్యన్‌ను గుర్తుచేస్తుంది. గ్రాండ్ కాన్యన్ అందాలను చాలా మంది మెకనెస్ గోల్డ్ సినిమాలో చూసి ఉంటారు. సలేశ్వరంలోని తూర్పు గుట్ట పొడవునా మధ్య భాగంలో స్పష్టంగా చెక్కినట్లున్న దారులున్నాయి. అవి జంతువులు సలేశ్వర గుండం నీటి కోసం వెళ్ళే మార్గాలని స్థానిక చెంచు గిరిజనులు చెప్తారు. పడమటి గుట్టలో ఎన్నో గుహలున్నాయి. అవన్నీ ఒకప్పుడు ఆదిమ మానవులకు, ఆ తరువాత బౌద్ధ భిక్షువులకు, మునులకు, ఋషులకు స్థావరాలుగా ఉండేవని అక్కడి ఆధారాలే చెప్తుంటాయి. ఇప్పుడు కూడా ఆదిమ మానవుల ఆనవాళ్ళైన చెంచులు అక్కడ జీవిస్తున్నారు.

అడవిలో ట్రాఫిక్ జామ్

సలేశ్వరం జాతరకు ఇంతకు ముందు స్థానిక ప్రాంతాల ప్రజలే వెళ్ళేవారు. ఇప్పుడు సుదూర ప్రాంతాల నుండి కూడా పర్యాటకులు రావడంతో అక్కడ ట్రాఫిక్ పెరిగిపోయింది. ప్రతి యేటా సుమారు రెండు లక్షల మంది ఈ జాతరను వీక్షిస్తారని స్థానిక గిరిజనులచేత జాతరను నిర్వహింపజేసే ఫారెస్ట్ అధికారులు చెప్తారు. లింగమయ్య దర్శనానికి పర్యాటకులు గంటల తరబడి క్యూలో నిల్చోవలసి వస్తుంది. ఇంతకు ముందు తిరుపతి దర్శనానికే అలాంటి పరిస్థితి ఏర్పడుతుంది. అడవిలో ఎత్తైన చెట్ల మధ్య ఇరుకైన దారిలో వేల వాహనాలు వెళ్ళే సరికి ట్రాఫిక్ జామ్ ఏర్పడుతుంది. ఈ వార్త టీవీల్లో కూడా వస్తుంది. అడవి నుంచి బయటికి రావటానికి కొందరికి ఐదు గంటల సమయం కూడా పడుతుంది. ఐతే అర్ధరాత్రి అడవిలో పున్నమి వెన్నెల్లో, చల్లని గాలిలో, ప్రశాంత వాతావరణంలో గడపడం ఆనందంగానే ఉంటుంది.

ప్రకృతి ప్రేమికులకు, పర్యాటకులకు, పరిశోధకులకు ఒక చక్కటి అనుభూతి నిచ్చే ప్రదేశం (సలేశ్వరం) మన రాష్ట్రంలోనే ఉండటం మన అదృష్టం.

– ఆంధ్రజ్యోతి ఆదివారం అనుబంధం,
29.5.2011

అనుబంధం:

సలేశ్వర తీర్థం గూర్చిన కథ :

చెంచు పెద్ద మనిషి రావగాడు. ఉగాది ఎండలలో కుక్కలను వెంటబెట్టుకుని వేటకు వెళ్ళాడు. ఎక్కడా చుక్కనీరు దొరకలేదు. కుక్కనీటి జాడను బట్టి మెట్లు దిగగానే చుక్కలు చుక్కలు పడే నీటి ధార పాపనాశనం దగ్గరకు వెళ్లింది. రావగాడు నీళ్లు తాగుతుండగా లింగమయ్యస్వామి ఒక చెంచువాడిలాగ కత్తి, దబ్బ, అంబులు బొడ్లో పిడిబాకుతో బంగారు విగ్రహం లాగా మెరిసిపోతూ దర్శనం ఇచ్చాడు. ఆ రాత్రి లింగమయ్య రావగాడి కలలోకి వచ్చి 'నీ ఇలవేల్పు లింగమయ్యను నేను. నన్ను నిలుపుకొంది. నా కోసం గుడి కట్టింది' అని ఆదేశించాడు. తమకు కనిపించని లింగమయ్య చెంచు వానికి కనిపించినందుకు అక్కడి మునులు ఆశ్చర్యపడి గుడి కట్టడంలో అతనికి సహకరిస్తారు. ఈ స్థలం కోడి కూత వినని స్థలం. శివుడు కైలాసం మరిచిపోయి ఇక్కడికి వచ్చి నెలకొన్నాడు. భ్రమరాంబ, గంగమ్మలు శివుడిని వెతుక్కుంటూ వస్తారు. ఇంటికి పోదాం రమ్మంటారు. అమాయక చెంచులను వదిలి రానంటాడు శివుడు. భ్రమరాంబ శివుడితో కలిసి భేదం చెరువు దగ్గర నిలుస్తుంది. కానీ గంగమ్మ మాత్రం నీవు ఎట్లా రావో చూస్తానంటూ పంతం పట్టి కింద పెద్ద కట్ట కట్టి లింగమయ్యను నీళ్ళల్లో ముంచటానికి చూస్తుంది. గుడి పూర్తిగా మునిగేలాగా నీరు పెరుగుతుంది. అపుడు లింగమయ్య కోపగించి చేతిలో శంఖాన్ని కట్టకేసి కొడతాడు. ఈ శంఖం రెండు గుండాలను తొలుస్తుంది. నీరు ఇంకిపోతుంది. లింగమయ్య కింద గుడి వదిలి పైకి వస్తాడు. గంగ ఎక్కడికీ పోకుండా లింగమయ్య సన్నిధిలోనే ఉంది. ఈ సంఘటన జరిగిన కొత్త సంవత్సరం చైత్రపౌర్ణమి రోజున చెంచులు గొప్పగా పండుగ చేసుకుంటారు. చెంచులు మాత్రమే చేసుకునే ఈ పండుగలో ఇతరులు కూడా స్వామి వారిని దర్శించుకుంటున్నారు. గుడిలోని శంఖతీర్థంలో స్నానం చేస్తే ఎంతో పవిత్రత. ఎన్నో వనమూలికల మీదుగా పారే గుండంలోని నీరు సర్వరోగ నివారిణిగా చెబుతారు. గుడిలోని శివునికి పత్తి, పసుపు, కుంకుమ, కొబ్బరికాయ, బెల్లంతో పూజలు చేస్తారు. లింగమయ్య స్వామికి, గంగమ్మకు భక్తులు వెండి ఉయ్యాలలు చేసి ఇస్తారు. చెంచులు లింగమయ్యకు కొత్తగా పూసిన ఇప్పపువ్వుల సారాయి నైవేద్యమిస్తారు.

(సౌజన్యం: డా॥ కె. శ్యామల, 'చెంచు', ద్రావిడ విశ్వవిద్యాలయం, కుప్పం, 2011)

లొద్ది మల్లయ్య

భారతదేశంలో పవిత్రంగా భావించబడే కొండలు హిమాలయ పర్వతాల తర్వాత దక్షిణ భారతీయులు పవిత్రంగా భావించే కొండలు నల్లమలలు. నల్లమల అంటేనే పవిత్రమైన కొండలు అని భాషావేత్తలు పదవ్యుత్పత్తి చెప్పారు (నల్ల=పవిత్రమైన, మల=కొండ). ఈ కొండలు, అడవులు తెలంగాణ, ఆంధ్ర, రాయలసీమ ప్రాంతాల సరిహద్దుల్లోని అయిదు జిల్లాల్లో 3,568 చ.కి.మీల మేర విస్తరించాయి. ఇవి దేశంలో రెండవ పెద్ద అడవులు. దేశంలోనే అతిపెద్ద టైగర్ రిజర్వ్ ఈ అడవుల్లోనే నెలకొల్పబడింది, 1973లో.

ఇంతటి ప్రాధాన్యం గల అడవుల్లో నాగర్‌కర్నూలు జిల్లాలోని అమ్రాబాద్ గుట్టల్లో ఒక వింత లోయ ఉంది. దాన్ని స్థానికులు 'లొద్ది' అని, 'గుండం' అని, ఆ ప్రాంతాన్ని 'నీలగిరి' అని పిలుస్తారు. ఆ గిరి సముద్ర మట్టానికి 914 మీటర్ల ఎత్తున ఉండటం వల్ల అక్కడ వాతావరణం చల్లగా ఉంటుంది. అక్కడి ఎత్తైన గుట్టలు, అడవులు, సమీపంలోని కృష్ణానది, వాటర్‌ఫాల్స్, నీటి గుండాలు ఆ ప్రాంతానికి మరింత శోభను చేకూరుస్తాయి.

లోయలోకి ట్రెక్కింగ్

లొద్ది అనే ఈ ప్రదేశం హైదరాబాదుకి 145 కి.మీ.ల దూరంలో, శ్రీశైలానికి 60 కి.మీ.ల దూరంలో హైదరాబాద్ నుంచి శ్రీశైలం వెళ్ళే రహదారి పక్కన ఉంది. హైదరాబాద్ నుంచి వెళ్ళేవారికి 'నేచర్ ట్రెక్' అనే బోర్డ్ కనిపించగానే అక్కడే ఉన్న ఫారెస్ట్ డిపార్ట్‌మెంట్ కార్యాలయం దగ్గర వాహనాలు నిలుపుకొని అక్కడి నుండి కుడివైపుకి సాగిపోవాలి. ఆ మలుపును 'పులి మడత' అంటారు. అలా ఒక పావు కి.మీ. నడువగానే ఒక కిలోమీటరు లోతైన లోయ కొండలు, అడవుల మధ్య అందంగా కనిపిస్తుంది. గుండె నిబ్బరం లేనివారికి ఆ లోతైన లోయని చూసి కళ్ళు తిరుగుతాయి

కూడా. ఇంత లోతైన లోయలోకి దిగి, మళ్లీ పైకి ఎక్కగలుగుతామా అనే భయం కూడా కలుగుతుంది. అయితే అడ్వెంచర్ ట్రెక్కింగ్‌ని, నేచర్ వాక్‌ని, దైవ దర్శనాన్ని ఇష్టపడేవారికి ఆ లోయ మార్గం ఒక స్వర్గానికి ప్రస్థానంలా కనిపించి వారిలో ఉల్లాసాన్ని, ఉత్సాహాన్ని రేకెత్తిస్తుంది.

ప్రతి ఏటా ఏకాదశి పండుగ రోజు అక్కడ జాతర జరుగుతుంది. వేల సంఖ్యలో భక్తులు వస్తారు కాబట్టి, ఒకర్ని చూసుకుంటూ ఒకరు ఉత్సాహం తెచ్చుకుంటూ అడవి మార్గం గుండా ప్రయాణిస్తారు. అలా ఒక ఫర్లాంగు దూరం దక్షిణం వైపు వెళ్ళిన తరువాత పడమర వైపుకి తిరిగి లోయలోకి దిగాలి. అలా అరగంట ప్రయాణించాక లోయ అడుగు భాగానికి చేరుకుంటాం. అక్కడి ధార వాగు ఒడ్డున నిలబడి ఒక్కసారి చుట్టూ పరిసరాలను చూస్తే మనం అర కిలో మీటరు లోతైన కుండ అడుగున ఉన్న అనుభూతి కలుగుతుంది.

ధార వాగు నుండి తూర్పు వైపుకి తిరగగానే మనకొక అద్భుతమైన విశాలమైన గుహ కనిపిస్తుంది. అర కిలోమీటరు ఎత్తైన గుట్ట నుండి గొడుగు లాగా ఒక దరి పడమటి వైపుకి పొడుచుకొచ్చింది. ఆ దరి కింద సుమారు రెండు వేల మంది మసలవచ్చు. ఆ దరి ముందర విశాలమైన గుండం ఉంది. కొంతకాలం కింది వరకు ఆ గుండంలోకి సుమారు వంద మీటర్ల ఎత్తునుండి ఒక జలపాతం (వాటర్‌ఫాల్స్) దుమికేది. కాని ఇటీవల ఆ జలపాతపు నీటిని స్థానికులు తమ చెరువుల్లోకి మళ్ళించుకుపోవడంతో అది ఇప్పుడు అదృశ్యమైంది.

గుండం ఒక పెద్ద బండరాయి మీద ఏర్పడడంతో వందల మంది అందులో స్నానం చేసినా నీరు మాత్రం మురికి కాదు. భక్తులు, పర్యాటకులు గుండంలో ఉల్లాసంగా స్నానం చేస్తున్నప్పుడు పెడుతున్న కేకలు, కేరింతలు అక్కడి కొండల మధ్య వింతగా ప్రతిధ్వనిస్తాయి.

మల్లికార్జున లింగం

గుండంలో స్నానం చేసి ఉత్తరం వైపు సాగితే అక్కడే మల్లికార్జున ఆలయం దర్శనమిస్తుంది. ఐతే ఇప్పుడు సంపూర్ణ ఆలయం లేదు. ప్రాచీనకాలపు ఆలయం శిథిలం కాగా ఆ శిథిల ఇటుకలతోనే 'ఎల్' ఆకారంలో దక్షిణం వైపు, తూర్పు వైపు రెండు గోడలు కట్టారు. మల్లికార్జున లింగం పడమర వైపు చూస్తుండగా, దానికి ఎదురుగా నంది విగ్రహం ఉంది. సమీపంలో కొద్దిగా తల విరిగిన వినాయక విగ్రహముంది.

లొద్ది మల్లయ్య

వేలమంది భక్తులు లింగ దర్శనం చేసుకొని అక్కడే కొబ్బరి కాయలు కొట్టుతుండటంతో ఆ ప్రాంతమంతా కొంత చిత్తడిగా తయారవుతుంది. ఈ విషయాన్ని నిర్వాహకులు కూడా గమనించారు. సమీపంలోని బాణాల గ్రామ చెంచులు ఇక్కడ నిర్వాహకులు, పూజారులు. 2012 వ సంవత్సరం నుంచి భక్తులు కొబ్బరి కాయలను తమ వెంట తీసుకురారాదని, తామే సరసమైన ధరకు అందజేస్తామని, ఉల్లంఘించినవారికి వేయి రూపాయల జరిమానా విధిస్తామని వారు 2011 వ సంవత్సరంలో ప్రచారం చేశారు.

మల్లికార్జున దేవున్ని త్వరగా చేరడానికి వీలుగా అచ్చంపేట పట్టణ ప్రముఖులు 1953లో రైలు పట్టాలతో చేసిన 20 మెట్ల నిచ్చెనను గుట్ట నుండి గుహలోకి జారవేసారు. కాని అది చాలా ప్రమాదకరంగా కనిపిస్తుంది. అయినా కొంతమంది ఆ నిచ్చెనపై సాహసాలు చేస్తూనే ఉంటారు.

గుహలో గుహ

సాధారణంగా భక్తులందరూ లింగస్వామిని దర్శించుకుని వెనుదిరిగి వెళ్తారు. కాని అక్కడి వింత ప్రకృతిని కొద్దిసేపు ఆస్వాదిద్దామని చుట్టూ చూస్తుంటే స్వామికి ఉత్తరాన మరో గుహ కనిపిస్తుంది. అందులో ఏముందో చూద్దామని అటువైపుగా కదులుతుంటే అందరూ మిమ్మల్ని ఆపబోతారు. ఆ గుహలో పాములు, గబ్బిలాలు, క్రూరమృగాలు ఉండొచ్చునని భయపెట్టబోతారు. అయినా మరింత ఉత్సుకతతో గుహ లోపలికి మెల్లగా అడుగులు వేస్తూ సాగితే చీకటి గుహ కన్పిస్తుంది. సెల్‌ఫోన్

లైట్లు వేసుకుని ముందుకి నడిస్తే ఆ గుహ అర్ధచంద్రాకారంలో ఈశాన్యం నుంచి ఆగ్నేయం వైపుకి తిరిగి ఉండడం గమనిస్తారు. అక్కడ కొంత వెలుతురులో ఒక అద్భుతం కనిపిస్తుంది. అది మరో శివలింగం.

చారిత్రక ప్రశస్తి

ఈ భూ ప్రపంచం మీద తొట్టతొలి సూక్ష్మజీవులు మూడున్నర వందల కోట్ల సంవత్సరాల కింద జీవించాయని తెలిపే ఆనవాళ్ళు ఆస్ట్రేలియాలో లభించాయి. మన దేశంలో కర్ణాటకలోని షిమోగా జిల్లాలో 260 కోట్ల సంవత్సరాల కింద సాధారణ మరియు సయనో బాక్టీరియా అనే సూక్ష్మ జీవుల చర్యల వల్ల ఏర్పడిన లామినేటెడ్ కార్బొనేట్ రాతి పొరలను గుర్తించారు. అంతే పురాతనమైన గుహ ఈ 'లొద్ది' గుహ. అందుకు నిదర్శనంగా త్రిభుజాకారంలో ఉన్న రాతి ముక్క ఒకటి దేవుడికి సమీపంలోనే ఉన్నది. దాని మీది జీవావశేషాలను స్థానికులు బ్రహ్మరాత అంటుంటారు. సూక్ష్మజీవులే కాదు, తొట్టతొలి మానవ పూర్వీకులు కూడా సుమారు 5 లక్షల సంవత్సరాల క్రితం ఇక్కడి గుహల్లో, అడవుల్లో తలదాచుకున్నారని తెలియజేసే ఆనవాళ్ళైన వారి రాతి పనిముట్లు ఈ గుహ చుట్టు పక్కల పదేసి ప్రాంతాల్లో లభించాయి. అటువంటి పనిముట్లను ఇటీవల తెలుగు విశ్వవిద్యాలయపు శ్రీశైలం కేంద్రం వారు కూడా సేకరించారు.

లొద్దికి తూర్పున కొన్ని కిలోమీటర్ల దూరంలో 5 కి.మీ.ల పొడువు, వెడల్పులతో నిర్మించబడిన 'చంద్రగుప్తి' పట్టణం శిథిలాలున్నాయి. కొందరి చరిత్రకారుల అభిప్రాయం ప్రకారం ఇది మౌర్య చక్రవర్తి చంద్రగుప్తుని కాలానిది (క్రీ.పూ. 300). మరికొందరి ప్రకారం విక్రమాదిత్య బిరుదాంకితుడైన రెండవ చంద్రగుప్తుని కాలానిది (క్రీ.శ.400). శ్రీశైలఖండం, పండితారాధ్య చరిత్ర, శ్రీపర్వత పురాణం మొదలైన ప్రాచీన గ్రంథాల్లో వర్ణించబడిన 'గుప్త మల్లికార్జున క్షేత్రం' ఇదేనని కొందరు పండితులు భావిస్తున్నారు. ఇక్కడికి 15 కి.మీ.ల దూరంలో ఉన్న శ్రీశైలం ఉత్తర ద్వార క్షేత్రమైన ఉమామహేశ్వర దేవాలయానికి ఈశాన్యంలో 3 కి.మీ.ల దూరంలో ఉన్న అడవుల్లో 'గుప్త మహేశ్వరాలయం' ఉంది. లొద్దిలోని లోపలి గుహలోని లింగానికి, గుప్తమహేశ్వరాలయంలోని లింగానికి పోలికలున్నాయి. రెండూ చతురస్రాకార పానవట్టంలో ఉన్నాయి. రెండింటికీ ఊర్ధ్వ పుండ్రాలు (నిలువు నామాలు – మధ్యది ఎత్తుగా) ఉన్నాయి.

కృష్ణానది ఎడమ ఒడ్డున ఉన్న మహబూబ్‌నగర్ జిల్లా దక్షిణ ప్రాంతం పైన విశేష పరిశోధన (తవ్వకాలు) చేసిన ఐ.కె. శర్మ, డి.ఎల్.ఎన్.శాస్త్రి తదితర

చరిత్రకారులు ఈ ప్రాంతంలో మలి శాతవాహనుల కాలం (క్రీ.శ. 1, 2 శతాబ్దాలు) నాటికే కృష్ణా తీరం పొడవునా ఇటుకలతో నిర్మించిన శివాలయాలు వెలిశాయని నిర్ధారించారు. ఇక్కడి మల్లికార్జునాలయం కూడా ప్రాచీన ఇటుకలతో నిర్మించినదే. లొద్ది వైపు ప్రారంభమయ్యే దారి మధ్యలో కూడా ప్రాచీన ఇటుక నిర్మాణాలున్నాయి. ఐతే వాటి సైజును రికార్డు చేస్తే ఎన్నో ఆసక్తికరమైన చారిత్రక విశేషాలు వెల్లడవుతాయి. క్రీస్తు శకారంభ కాలం నాటి శివలింగాలు పురుషలింగాలను పోలి ఎత్తుగా ఉండేవి. ఇలాంటి లింగాలే మనకు చిత్తూరు జిల్లాలోని గుడిమల్లంలో, విశాఖ జిల్లాలోని శంకరం దగ్గర కనిపిస్తాయి. అలాంటి ఎత్తైన లింగమే ఇక్కడి గుహలోని గుహలో ఉంది. రెండు వేల ఏళ్ళనాటి నంది విగ్రహాన్ని ఐ.కె. శర్మ అమరావతిలో గుర్తించారు. అలాంటి మెత్తని సున్నపురాతితో మలిచిన నంది విగ్రహమే లొద్దిలో ఉంది, గుప్తమహేశ్వరంలో కూడా ఉంది. అలాగే రాతితో మలిచిన తొట్లు కూడా ఈ రెండు ప్రదేశాల్లో ఉన్నాయి. ఇలాంటి రాతి తొట్టి తిరుమల తిరుపతి మ్యూజియం ఆవరణలో కూడా ఉండటం గమనార్హం.

ఇక్కడికి సమీపంలోని సలేశ్వరం ఆలయం ముందరి గోడపై 'సర్వేశ్వరం' అని రాసి ఉంది కనుక, 'శ్రీపర్వత పురాణం'లో సర్వేశ్వర తీర్థంతో కలిపి పేర్కొనబడిన 'పుష్కరతీర్థం'. ఈ లొద్దిలోని గుండమే. ఇక్కడి గుండంలోని బండపై నిలబడి వాటర్‌ఫాల్స్ (జలధారల) కింద నిలబడితే ఆ నిలబడినవారు పాపాత్ములైతే ఆ జలధారలు పక్కకి తొలగిపోతాయని ఆ పురాణంలోని ఈ క్రింది పద్యంలో చెప్పబడింది:

మనుజ శ్రేణులు తానమాడను శిలామధ్యంబుపై నిల్చినన్
ఘన దుష్కర్మరులైన పైబడక తద్గ్రాహోపకంఠంబునన్
జన లంఘించి తొలంగు, పుణ్యుల పయిన్ సంధిల్ల వర్షించు ని
ద్దిన కృత్యంబు పవిత్ర 'పుష్కర మహా తీర్థాంబు' ధారావళుల్.

ఇలాంటి వింతైన సన్నివేశాన్ని మనం 'బద్రినాథ్' అనే సినిమాలో చూశాం. అంతటి పవిత్రత, ప్రకృతి సౌందర్యం కలిగిన ప్రదేశం కనుకనే ఏటా లొద్దికి వచ్చే భక్తుల సంఖ్య వేలల్లో పెరుగుతున్నది. శివ భక్తులు, సాహస పర్యాటకులు, ప్రకృతి ప్రేమికులు, పరిశోధకులు తప్పకుండా దర్శించవలసిన స్థలం లొద్ది.

– సాక్షి ఆదివారం అనుబంధం, 28.8.2011.

మల్లెల తీర్థం శివయ్య

హైదరాబాద్ శ్రీశైలం రూట్‌లో వటవర్లపల్లి మీదుగా... బస్సులో గాని, సొంత వాహనంలోగాని ప్రయాణించి ఈ జలపాతాన్ని చేరుకోవచ్చు. మొత్తం 165 కిలోమీటర్ల ప్రయాణం. ఇందులో 40 కిలోమీటర్లు మాత్రం నల్లమల అడవుల్లో రోడ్డుకు ఇరువైపులా జుయ్‌య్... మని ఈదర గాలినిచ్చే ఎత్తైన చెట్ల మధ్య, కోతులు, కొండెంగలు, అడవి కోళ్ళు, నల్లమల ఉడుతలు, నెమళ్ళ మధ్య... ఎర్లీ మార్నింగ్, లేట్ ఈవినింగ్ అయితే ఎలుగుబంట్లు, జింకలు, అడితులు, అడవి పందుల మధ్య ఆసక్తికరమైన అనుభవాలతో ఎంజాయ్ చేస్తూ సాగిపోవచ్చు. అలా మధ్యలో కనిపించిన అటవీ జీవజాలాన్ని ఉచితంగా ఫోటోలు తీసుకోవచ్చు కూడా.

ఈ 40 కిలోమీటర్ల అటవీ ప్రయాణంలో మనకు అటవీ జీవజాలం మాత్రమే కాదు అడవుల్లో నివసించే చెంచులు, లంబాడీలు, వారి పెంటలు, తండాలు... అంటే చిన్న చిన్న గ్రామాలు... వారి వేషభూషాదులు, తిండి తిప్పలు... అన్నీ మనకు కొత్తగానే కన్పిస్తాయి. అవన్నీ మనమో, మన పూర్వీకులో దాటి వచ్చారనుకుంటే మనకు ఒక ఆశ్చర్యకరమైన ఆసక్తి ఏర్పడుతుంది.

ఇక ఈ అడవుల్లో ఎన్నో ఘాట్లు, మూల మలుపులు, వాటిపై ప్రయాణిస్తు న్నప్పుడు, వాహనాల్లో నుంచి లోయల్లోకి చూస్తున్నప్పుడు మనం ఎంత ఉన్నత స్థితిలో ఉన్నామో తెలిసి పులకించిపోతాం. అదే లోయలో ప్రయాణిస్తూ కొండల అంచులను చూస్తున్నప్పుడు మనం ఎంత కింది స్థితిలో ఉన్నామో కూడా తెలుస్తుంది. ఇక పీఠభూమి సమతలంపై ప్రయాణిస్తున్నప్పుడు ఎత్తైన పచ్చని చెట్ల వరుసల మధ్య నల్లని సన్నని పాపిట దూరంగా పరుగెత్తుతున్నట్లు కనిపిస్తుంది... ఇలా నల్లమలలో చేసే ప్రయాణమే ఒక పరవశం.

మల్లెల తీర్థం జలపాత నిర్వహణను సార్లపల్లి–కుడిచింతలబైలు అనే చెంచు పెంటలకు చెందిన స్థానిక చెంచు గిరిజనులకు అప్పజెప్పారు. వారి దగ్గర టికెట్లు తీసుకుంటుండగానే మనకు జలపాతపుహోరు వినిపిస్తూనే ఉంటుంది. కాని దాన్ని చూడటానికి మాత్రం సుమారు మూడు వందల మెట్లు దిగవలసి ఉంటుంది. సగం

మెట్లు దిగుతుండగానే ఎడమ వైపు చెట్ల మధ్య నుంచి నురగలు కక్కుతూ దూకే జలపాతం మనల్ని ఉవ్విళ్ళూరిస్తుంది. ఇక కాళ్ళకు ఎక్కడ లేని శక్తి వచ్చి జలపాతం వైపు పరుగెత్తుతాం. దగ్గరికి వెళ్ళీ వెళ్ళక ముందే మన కళ్ళ ముందు అద్భుతమైన అందమైన జలపాతం ఆవిష్కారమవుతుంది.

చెంచు జాతరలు

మల్లెల తీర్థం జలపాతం ఎత్తు సుమారు వంద అడుగులు. రెండు పర్వత సానువుల మధ్యనున్న లోయలో నుంచి ఒక ఏరు పారుతూ వచ్చి అకస్మాత్తుగా మరో లోయలోకి దూకుతుంది. దూకే క్రమంలో జలధారలు మల్లెపూవుల ఆకారం తీసుకోవడమే కాకుండా మల్లెల వలె చల్లగా కూడా ఉంటాయి కాబట్టి ఈ జలపాతానికి మల్లెల తీర్థమని పేరు. అయితే జలపాతానికి కుడివైపునున్న ప్రాచీన శివలింగాన్ని సుమారు రెండు వేల మూడు వందల ఏళ్ళ కింద మౌర్య చక్రవర్తి చంద్రగుప్తుని కూతురు చంద్రావతి ప్రతిష్టించి మల్లెపూలతో పూజించడం వల్ల ఇక్కడి జలపాతానికి మల్లెల తీర్థం అని పేరు వచ్చిందని స్థానిక / పురాణ కథనం. ఇంకొక కథనం ప్రకారం అర్జునుడు ఇక్కడ మహేశ్వరున్ని మల్లెపూలతో పూజించాడు. మల్లికార్జున స్వామి శ్రీశైలం వెళ్ళేటప్పుడు ఈ మల్లికా కుండంలోనే స్నానం చేశాడని మరొక కథనం తెలుపుతుంది. నన్నయను పోషించిన రాజరాజనరేంద్రుడు తన కొడుకు సారంగధరునికి మరణ శిక్ష విధించి కాళ్ళు, చేతులు నరికించినప్పటికీ ఈ కుండం దగ్గరే శివుడు సారంగధరునికి ప్రత్యక్షమై అతని పోయిన కాళ్ళు చేతులను తిరిగి ప్రసాదించాడు.

ఇంతటి మహిమాన్విత పురాణ ప్రసిద్ధ ప్రాంతం కావడం వల్ల చెంచులు ఈ మల్లెల తీర్థం – కుండం దగ్గర ప్రతి శివరాత్రికి, ఏకాదశికి తమకు చేతనైంతగా స్థల శుద్ధి చేసి, అలంకరణలు చేసి పక్కనే ఉన్న ప్రాచీనమైన శివలింగానికి అత్యంత భక్తి శ్రద్ధలతో పూజలు చేస్తారు. ఆ సమయాల్లో మల్లెల తీర్థం ఒక జాతర స్థలమవుతుంది. జాతరలో చెంచు గిరిజన తమ సాంప్రదాయక నృత్యాలు చేసి ఆనందిస్తారు.

ఈ జలపాతం అందమైనది మాత్రమే కాకుండా ఆహ్లాదకరమైంది కూడా. చాలా జలపాతాలను చూడడమే కాని వాటితో కలిసిపోయి ఆనందించలేము. మల్లెల తీర్థం జలపాతం కింద మాత్రం స్త్రీ, బాల, వృద్ధులు, యువకులు అందరూ స్నానం చేయవచ్చు. కొండ మీద నుంచి గుండంలోకి జలపాతం దూకేటప్పుడు కొండ చరియకు, గుండానికి మధ్య ఏర్పడిన ఆ ఖాళీ స్థలంలోకి మనం వెళ్ళి ఎంచక్కా జలపాత ధారల కింద ఎంజాయ్ చేయవచ్చు. మండుటెండలో వెళ్ళిన మనకు జలపాత ధారలు మరీ చల్లగా తగలడంతో అలవోకగా మన నోటి నుండి అత్యుత్సాహంతో

కేరింతలు వెలువడతాయి. ఆ కేరింతల ధ్వనులు అక్కడి గుట్టలు, లోయల మధ్య గింగిరాలు తిరిగి వింతైన ప్రతిధ్వనులు వస్తాయి. అలాంటి ప్రతిధ్వనులు అక్కడికి వెళ్ళినవారికే ప్రత్యేకం/సొంతం.

జలపాతం ముందున్న నీటి గుండం కూడా చాలా లోతైనది, విశాలమైనది, అందమైనది. పెద్ద పెద్ద వట వృక్షాలు ఆ గుండం నీటి ఉపరితలంపై తమ కొమ్మలను వేలాడేయడంతో కన్పించే దృశ్యం ఒక సుందరకాండ.

రెండు గుట్టలను చీల్చుకుంటూ పారుతున్న గుండం నీళ్ళు అలా ఉత్తరం వైపు ముందుకు సాగుతూ అల్లంత దూరంలో ఒకటి తర్వాత ఒకటి చొప్పున మరో ఆరు జలపాతాలను ఏర్పరుస్తాయట. ఆ ఏరుకు ఇరువైపులా ఉండే ఒడ్ల మీది నుంచి నడుచుకుంటూ వెళ్ళి వాటినీ చూడవచ్చు. కాని మధ్యలో చాలా గుబురు పొదలు అడ్డుతగుల్తాయి. అంతేకాదు, ముందుకు వెళ్ళినకొద్దీ అడవి చిక్కనవుతుంది కాబట్టి అడవి జంతువుల సంచారం కూడా ఉంటుంది. కాబట్టి గుండం ముందు ఫర్లాంగు దూరంలో ఉన్న విశాలమైన స్థలంలో నీటి అంచున చెట్ల నీడలో కావలసినంత సేపు కాలం గడిపి వెనుదిరగడం శ్రేయస్కరం. ఇప్పుడిప్పుడే ఇక్కడ పర్యాటకుల వసతి ఏర్పాట్ల గురించి ఆలోచిస్తున్నారు. అయితే ఇప్పటికే ఇక్కడ స్థానిక గిరిజనులు టిఫిన్స్, స్నాక్స్ పర్యాటకులకు అందుబాటులో ఉంచారు.

ఇక తిండి, వసతి సౌకర్యాలు కూడా ఈ జలపాతానికి 25 కిలోమీటర్ల దూరంలో హైదరాబాద్ వైపున్న మన్ననూరిలోని చీతల్ రెస్టారెంట్‌లోను, 25 కిలో మీటర్ల దూరంలో శ్రీశైలం వైపున్న దోమలపెంట వనమయూరి గెస్ట్ హౌజ్‌లోను అందుబాటులో ఉన్నాయి. వనమయూరి గెస్ట్ హౌజ్ కృష్ణానది ఒడ్డున ఉంది కాబట్టి, శ్రీశైలం ప్రాజెక్ట్ బ్యాక్ వాటర్స్ నల్లమల పర్వత సానువుల్లో చిక్కుకున్న అందమైన దృశ్యాన్ని, ఆ నీటి పైనుంచి వచ్చే చల్లగాలులను ఆ గెస్ట్ హౌజ్‌లో ఉండి ఆస్వాదించవచ్చు. చీతల్ రెస్టారెంట్ (వనమాలి గెస్ట్ హౌజెస్), వనమయూరి గెస్ట్ హౌజ్... రెండూ ఫారెస్ట్ డిపార్ట్‌మెంట్ ఆధ్వర్యంలో ఉన్నాయి కాబట్టి సందర్శకులు ముందే వాటిని బుక్ చేసుకోవలసి ఉంటుంది. వనమాలి గెస్ట్ హౌజ్‌లో ఉన్నవారు ఆ చుట్టు పక్కల్లో ఉన్న ఎన్విరాన్‌మెంటల్ ఎడ్యుకేషనల్ సెంటర్‌ను, చెంచు లక్ష్మి అనే గిరిజన మ్యూజియంను, దగ్గరలోని ఉమామహేశ్వరం అనే గుహాలయాన్ని, ప్రతాపరుద్ర కోటను, షావలి దర్గాను కూడా సందర్శించవచ్చు.

– నమస్తే తెలంగాణ ఆదివారం అనుబంధం, 11.5.2014

మన్ననూరు లింగమయ్య

సుమారు ఏడున్నర శతాబ్దాల క్రితం పాల్కురికి సోమన రాసిన 'పండితారాధ్య చరిత్ర'లోని పర్వత ప్రకరణంలో నాగర్‌కర్నూలు జిల్లాలోని మన్ననూరులో ఉన్న చెంచుల లింగమయ్యను దోనమయ్య అనే శివభక్తుడు దర్శించిన వివరాలున్నాయి. పక్కనే ఉన్న సిద్ధేశ్వరం చూసిన తర్వాత దోనమయ్య 'మల్లికార్జునము' చేరుకోవడానికి సిద్ధేశ్వరం నుండి నేరుగా (అభిముఖుడుగా) అటువైపుగా ప్రయాణిస్తున్న యాత్రికుల బృందంతో కలిసి ఎదురుపడిన గుట్ట (కుర్వ)ను రెండుగా చీలిన దారుల ద్వారా పాకుతూ ఎక్కినాడని తెలిపే కింది పద్య పాదాలు పర్వత ప్రకరణంలో ఉన్నాయి.

'...... మల్లికార్జునము
సన నభిముఖుడుగా సాతును నలరి
భోరున నగమధ్యమున దిగ జాగి
రతి కల్పవృక్షంబు ప్రాకెడు కల్ప
లతయును బోలె నల్లన కుర్వజేరి
యక్కజంబంద స్వర్గాపవర్గములు
నెక్కొని నిల్చిన నిశ్రేణులట్లు
నెక్కొన్న యారెండు నిచ్చెనల్ గడచి'

మన్ననూరు లింగమయ్య

పై పద్య పాదాలలో దోనమయ్య, యాత్రికులు కొండను సగం దాకా ఎక్కి కొంచెం దిగువ ప్రదేశానికి దిగజారా రని, అక్కడ ఒక ఏటవాలు బాట కల్పవృక్షాన్ని పాకుతున్న కల్పలతలాగా కన్పించిందని, ఆ దారిలో కొంచెం ముందుకు ప్రయాణించగా అక్కడ స్వర్గాపవర్గాలకు చేరడానికి వేసిన

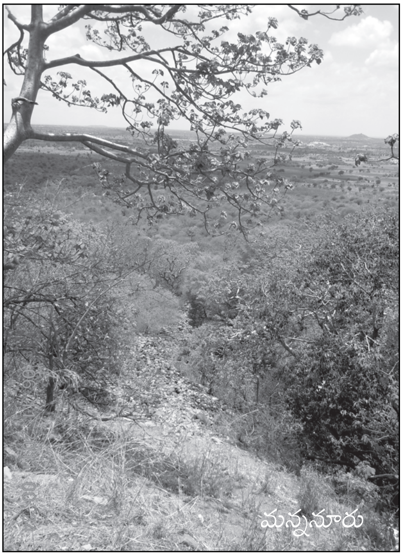

నిచ్చెనలలాగా రెండు బాటలు కన్పించా యని, వాటిని వారు నిలువునా ఎక్కారని విపులీకరించబడింది.

యాత్రికులు కొండనెక్కారని సరళంగా చెప్పకుండా సోమనాథుడు పైన వివరించినంత పొడవుగా రచించడానికి కారణం ఆ కొండ మధ్యలో చాలా విశేషాలుండడం. ఒకటి, సోమనాథుడు పేర్కొన్నట్లుగానే దోనమయ్య ఎక్కిన కొండను స్థానికులు ఇప్పటికీ 'కుర్వ' గానే పిలుస్తున్నారు. ఆ కుర్వను సగం దూరం ఎక్కిన తరువాత 'కుంచెన్ మలుపు' అనే స్థలం వస్తుంది. ఇప్పుడు అక్కడి నుంచి కుడివైపు చూస్తే గుట్ట కింది నుండి రెండు బాటలు ఆ మలుపు వైపు కొంత దూరం ప్రయాణించి మధ్యలో కలిసిపోతుండడాన్ని గమనించవచ్చు. ఆ రెండు బాటలూ చిన్న రాతి గోడలవలె, పచ్చని చెట్ల మధ్య సాగే తెల్లని పాపిటలవలె అందంగా కన్పిస్తున్నాయి – ఇప్పటికీ. ఇక కుంచెన్ మలుపు నుండి ఎడమ వైపు కుర్వ పైకి ప్రయాణించే బాటలో ప్రయాణిస్తే 'మల్లికార్జునం' వస్తుందని సోమనాథుడే పేర్కొన్నాడు.

శివపుర ద్వారం

ఉమామహేశ్వరం కొండ పైన శివపురము, దానికి ద్వారము, తీర్థము ఉన్నాయని, అవన్నీ మహిమోపేతమైనవని వాటిని గురించి వింటూ, సంతోషిస్తూ దోనమయ్య మల్లికార్జునము వైపు సాగాడని సోమన ఇలా వర్ణించాడు.

'ఘనమగు తన్నగాగ్రము శివపురము
మహిమయు తద్వార మహిమయులేర
మహిమయు వినుచు ధీమణి దోనమయ్య
మనమున హర్షించి...'

పై పాదాల్లో పేర్కొనబడిన శివపురం ఇప్పుడు లేదు గాని దాని ద్వారం మాత్రం ఇప్పుడు కుంచెన్ మలుపు దాటిన తరువాత రోడ్ పక్కన గుట్టదరి వైపు కన్పిస్తుంది.

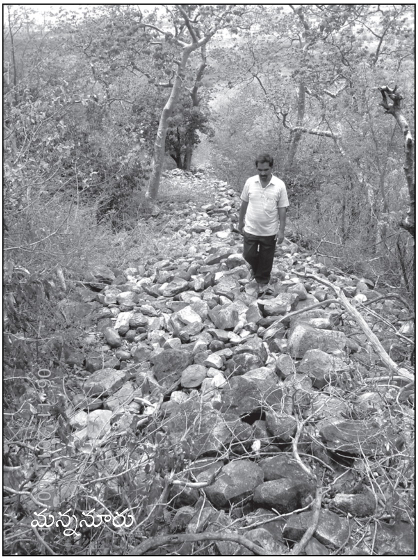

ఈ ద్వారానికి పూర్వ కాలంలో తలుపులు కూడా ఉండేవి. కాబట్టి ఈ ప్రాంతాన్ని తలుపుల కుర్వ అని కూడా పిలుస్తారు. ఈ ద్వారం గుండా శ్రీశైలం లేదా ప్రతాపరుద్రకోటలోకి సాగే రాచబాటకు కావలాదారులుగా పనిచేసిన వారు రాచమల్లు వంశంగా పేరొందినారు. (శ్రీశైల యాత్రికుల కోసం వారు తవ్వించిన బావి ఇక్కడికి ముప్పై కిలోమీటర్ల దూరంలో ఉంది. దాన్ని రాచమల్ల బావి అనే ఇప్పటికీ పిలుస్తున్నారు). 'తలుపుల కుర్వ' దాటి మన్ననూరు వైపు సాగుతున్నప్పుడు మనకు అడ్డంగా ఒక ఏరు కలుస్తుంది. దాని 'తీరం'లో ఒక శివాలయం, దానికి ఈశాన్యంలో ఒక గుండం, దాని ఒడ్డున ఒక శిథిలాలయం కన్పిస్తాయి. వీటిని దాటి మన్ననూరు వైపు ఒక ఫర్లాంగు దూరం ప్రయాణించగానే 'లింగమయ్య' అనే స్థలం వస్తుంది. ఆ లింగమయ్యకు గత దశాబ్దంలోనే పక్కా గుడి కట్టించారు. ఈ లింగమయ్యనే నల్లకుల చెంచులు అత్యంత శక్తివంతమైన దేవుడిగా భావిస్తారు. కారణం : ఈ దేవుడున్న ప్రాంతంలో ఎనిమిది వందల ఏళ్ళ కిందట వీరశైవులో, వీరశైవుల కోసం దాతలో శివపురం అనే గ్రామాన్ని కట్టించారు. గ్రామమంతా శైవులే కాబట్టి వారిచే నిత్యం ముప్పూటలా పూజలందుకున్న లింగం కాబట్టి ఆ లింగం అత్యంత మహిమాన్వితమైనదిగా పేరొందింది. శ్రీశైలానికి ఉత్తరం నుంచి ప్రయాణించేవారికి కనిపించే మొదటి దేవుడు ఈ దేవుడే. ఈ లింగమయ్యను చెంచులు ప్రతి శివరాత్రినాడు అట్టహాసంగా కొలుస్తారు. కాని లింగమయ్యకు తూర్పున / ఎదురుగా ఉన్న పోతురాజు దగ్గర మాత్రం కోళ్ళు, మేకలు కోసుకుని వండుకుని తింటారు.

– *నమస్తే తెలంగాణ, 3-11-2014*

నల్లమలలో ప్రాచీన శివాలయాలు

భారతదేశంలో మొట్టమొదటి ఆలయాలు తెలంగాణలో బయటపడ్డాయి – నాగార్జునకొండలో, కృష్ణానది ఉత్తర తీరపు నల్లమల అడవుల్లో. నాగార్జునసాగర్ ప్రాజెక్టు కడుతున్నప్పుడు భారత పురావస్తుశాఖ నాగార్జున కొండ పరిసరాల్లో చేపట్టిన తవ్వకాల్లో అనేక శివాలయాలు వెలుగు చూశాయి. ఇవి క్రీ.శ.2వ శతాబ్దం నుండి నిర్మించబడ్డాయి. రెండవ శతాబ్దంలో తెలంగాణను పాలించిన శాతవాహనులు తాము పశుపతిని... అంటే శివున్ని, గౌరిని... అంటే పార్వతిని పూజించామని చెప్పుకున్నారు. కాని దేవాలయాలను కట్టించామని చెప్పుకోలేదు.

శాతవాహనుల తర్వాత... అంటే క్రీ.శ.3వ శతాబ్దంలో తెలంగాణను పాలించిన ఇక్ష్వాకులు దేవాలయాలను కట్టించారు, కట్టించామని శాసనాలు కూడా వేయించారు. వారు నాగార్జునకొండ పరిసరాల్లో కట్టించిన శివాలయాల్లో ప్రధానమైనవి పుష్పభద్రస్వామి దేవకులం (దేవాలయం), సర్వ దేవాలయం కాగా శివ పరివార ఆలయాల్లో ముఖ్యమైనవి కార్తికేయ, దేవసేన దేవాలయాలు, నవగ్రహ, కుబేరేశ్వర ఆలయాలు.

భారతదేశంలో నదీనదాలు ఉత్తరం వైపు తిరిగే చోట్లను వారణాశితో సమానమైన పవిత్ర స్థలాలుగా భావించి అక్కడ పవిత్ర శివాలయాలు కట్టడం అనాదిగా ఆనవాయితీగా వస్తున్నది. అలా కృష్ణానది నాగార్జునకొండ దగ్గర ఉత్తరం వైపు తిరిగే చోట పుష్పభద్రస్వామి ఆలయం ఇటుకలతో కట్టబడింది. దీనిని ఇక్ష్వాకు రాజు ఎహువల చాంతమూలుని 16వ రాజ్య సంవత్సరంలో అతని భార్య కూపనసిరి, కొడుకు రెండవ వీరపురుషదత్తుడు నిర్మించారు. ఈ ఆలయం గర్భగృహం, 16 స్తంభాల ముఖ మండపం, ధ్వజ స్తంభం, 4 తోరణ ద్వారాలతో కూడిన ప్రాకారం... ఇలా సర్వ హంగులతో కూడిన సంపూర్ణ దేవాలయం. దేశంలో మొదటిది. దీని పశ్చిమ ద్వారం నుంచి కృష్ణానదీ తీరంలో కట్టిన అందమైన స్నానవాటికకు దారి వేసి ఉంది.

నాగార్జునకొండ మీద కృష్ణానది ఒడ్డునే కట్టిన సర్వదేవాలయం చాలా అందమైంది. ఇది రెండంతస్థుల ఆలయం. వరదలను తట్టుకునేందుకు ఇటుకలతో ఎత్తైన అరుగు కట్టి దాని మీద ఆలయం నిర్మించారు. ఈ ఆలయం చాలా విశాలమైన మంటపాన్ని కలిగి ఉండటంతో ఇది సాంకేతికంగా 'శ్రీ విశాల' అనే శైలితో తరువాతి కాలపు భారతదేశ వాస్తు నిపుణులకు ఆదర్శప్రాయమై నిలిచింది.

నవగ్రహ ఆలయంలో కూడా శివుడే ప్రధాన దైవం. నాగార్జునకొండలో బయల్పడిన అతి పెద్ద దేవాలయం కుబేరేశ్వర ఆలయం. నల్లమల కొండలు బంగారం, వజ్రాలు, నవరత్నాలకు నిలయాలు కాబట్టి వాటిని ప్రాచీన కాలంలో శ్రీ పర్వతం అని, వాటికి అధిపతి కుబేరుడని, శివ ప్రాధాన్యమైన కొండల్లో నెలకొన్నాడు కాబట్టి కుబేరేశ్వరుడని (కుబేరఈశ్వర) అన్నారు. కుబేరేశ్వరాలయం వంద స్తంభాల గుడి. దీనికి దక్షిణాన చల్లగుండం (దదిసరస్) అనే కోనేరుంది.

ఈ ఆలయాలతో పాటు కృష్ణానది తీరంలోనే మరో రెండు శివాలయాలు ఆ కాలపువే మహబూబ్‌నగర్ జిల్లాలో రంగాపూర్, గూమకొండ (గుమ్మడం) గ్రామాలలో ఉన్నాయి. రంగాపూర్ దేవాలయం కర్నూలు–హైదరాబాద్ రహదారి మీద కనిపించే 162 కి.మీ. రాయికి కుడివైపున ఫర్లాంగు దూరంలో కృష్ణానది ఉత్తర గట్టున కన్పిస్తుంది. ఇది సుమారు 2.20 మీటర్ల చతురస్ర వైశాల్యంతో కూడిన గర్భగృహం కలిగి 30208 సెం.మీ.ల పొడవు, వెడల్పు, ఎత్తు కొలతలు గల ఇటుకలతో నిర్మిచబడింది... క్రీ.శ.300 ప్రాంతంలో. ఈ దేవాలయం సాధారణ మంచక పద్ధతిలో నిర్మించిన అధిష్ఠానంపైన కట్టబడింది. ఆలయానికి చుట్టూ పద్మబంధ జగతి ఉంది.

మూల విగ్రహం ఒక పీఠంలో నిలబెట్టిన ఆనవాలు కనిపిస్తుంది.

గూమకొండ (గుమ్మడం) గ్రామ శివారులో పారే పెద్దవాగు తీరంలో మరో రెండు దేవాలయాలున్నాయి. ఇవీ ఇటుక దేవాలయాలే. తూర్పున ఉన్న దేవాలయం వెనుక... అంటే పశ్చిమాన మరో దేవాలయముంది. ఈ రెండింటి చుట్టూ ప్రాకారముంది. తూర్పు దేవాలయానికి మంచక శైలిలో అధిష్ఠానముంది. దాని 'కటి'కి మూడు పక్కలా దీర్ఘ చతురస్రాకారంలో బయటికి పొడుచుకొచ్చిన నిర్మాణాలున్నాయి. బహుశా అవి భద్రకోష్ఠాలు కావచ్చు. ఆలయం చతురస్రాకారంలో ఉంది. ఆలయం ఈశాన్యంలో ఆవరణ దేవత పీఠం ఉంది. దాని నిర్మాణంలో వాడిన ఇటుకల పరిమాణం 4120.59 సెం.మీలు. ఈ తూర్పు ఆలయానికి వెనుకనున్న ఆలయానికి అర్ధ మంటపం, అగ్రమంటపం కూడా ఉన్నాయి. గర్భ గృహంలో ఉన్న పీఠంలో పచ్చని సున్నపురాయి లింగం ఉంది. ఇది సిద్ధేశ్వర లింగం అయ్యుంటుంది. ఈ ఆలయానికి కర్నూలు జిల్లాలో కృష్ణానది తీరంలో ఉన్న సిద్ధేశ్వరాలయానికి పోలికలుండటంతో దాని నిర్మాణ కాలమైన క్రీ.శ.100 ప్రాంతంలోనే ఈ ఆలయం కూడా నిర్మించబడి ఉంటుంది.

పైన పేర్కొన్న అన్ని ఆలయాలూ కృష్ణానదీ తీరంలోనే ఉన్నాయి కాబట్టి, ఈ ఆలయాల నుంచి నదికి దారులు కూడా ఉన్నాయి కాబట్టి ఆనాటి భక్తులు నదిలో స్నానం చేసి వచ్చి ఆలయంలో శివలింగానికి నదీ జలంతో అభిషేకం చేసేవారని, నదీ తీరంలోనే ప్రసాద వితరణ చేసేవారని అర్ధమవుతుంది.

గూమకొండ సిద్ధేశ్వర లింగం వంటి పచ్చని (ఛాయ) శివలింగం, నంది శ్రీశైల ఉత్తర ద్వారమైన ఉమామహేశ్వరం దగ్గరి ప్రతాపగిరి కోట 'మూల మలుపు' ప్రాంతంలో కనిపించాయి. ఇక్కడి ఆలయం పేరు కూడా సిద్ధేశ్వరాలయం. కాబట్టి ఈ సిద్ధేశ్వరాలయానికి కూడా క్రీ.శ.100 ప్రాంతపు చారిత్రక నేపథ్యం ఉండి ఉంటుంది. ఇక్కడ కనిపించే ఆ కాలపు ఇటుకలు ఈ వాదనను బలపరుస్తాయి. పైగా నాగార్జున కొండలోని కుబేరేశ్వరాలయం వలెనే ఇక్కడ కూడా కుబేరేశ్వరాలయముంది. ఈ సిద్ధేశ్వర, కుబేరేశ్వర ఆలయాల మధ్య పారుతున్న ఉమామహేశ్వర వాగు తీరాన గుప్త ఉమామహేశ్వర ఆలయముంది. ఇప్పుడున్న గుప్త ఉమామహేశ్వరాలయం విష్ణుకుండి రాజుల కాలంలో సుమారు క్రీ.శ.5వ శతాబ్దంలో నిర్మించబడింది... రాతితో. ఈ ఆలయ గర్భ గృహానికి ముందు అర్ధ మంటపం, ముఖ మంటపం ఉన్నాయి.

గుప్త ఉమామహేశ్వర ఆలయ పరిసరాల నుంచి పచ్చని అడవుల మధ్య నుంచి

సుమారు ఒకటిన్నర కిలోమీటరు దూరం ఈశాన్యం వైపునున్న ప్రతాపరుద్ర కోట వైపు ఒక రాతి కోట గోడ ప్రయాణిస్తుంది. ఆ ప్రతాపరుద్ర కోట అంచున విష్ణుకుండులు నిర్మించిన రెండు ఆలయాలు ఒకదానికొకటి ఫర్లాంగు దూరంలో ఉన్నాయి. ఈ ప్రతాపరుద్ర కోట కింద నిరంజన్ షావలి దర్గా ఉంది. ఈ దర్గాకు దగ్గరగా కోట కొమ్మున ఉన్న దేవాలయం పక్కన అవబృథ స్నాన వాటిక ఉంది. విష్ణుకుండి రాజులు తాము తమ శాసనాల్లో చెప్పుకొన్నట్లుగా ఈ స్నాన వాటికలో స్నానం చేసి యజ్ఞ కర్మలు నిర్వహించేవారు. ఈ గుడి ముందు కొంచెం దూరంలో దిగుడు బావి వంటి పెద్ద కోనేర్లు సహజమైనవి రెండున్నాయి.

కాకతీయుల కాలం (క్రీ.శ.12వ శాతాబ్దం) నుండి ప్రతాపరుద్రకోటగా పిలువబడుతున్న కోట క్రీ.శ.4-6 శాతాబ్దాలలో విష్ణుకుండలకు రాజధాని. ఈ కోటకు నైరుతి మూలలో మూడు కిలోమీటర్ల దూరంలో ఉమామహేశ్వర క్షేత్రముంది. ఇక్కడి ప్రధానాలయానికి తూర్పున పల్లవేశ్వర లింగం చాలా నునుపుగా, అందంగా ఉంది. దానిని క్రీ.శ.5వ శతాబ్దంలో దక్షిణం నుండి విష్ణుకుండులపై దండెత్తిన పల్లవులు ప్రతిష్ఠించారు. శత్రువుల లింగమే అక్కడున్నదంటే ఆ ప్రాంతపు రాజులు విష్ణుకుండులు అక్కడి ఆలయాలను అభివృద్ధి పరచకుండా ఉంటారా? విష్ణుకుండులకు ముందువారైన ఇక్ష్వాకుల కాలంలోనే అక్కడ శివాలయాలు నిర్మించబడినట్లు ఆ

చంద్రబండ గుహలు

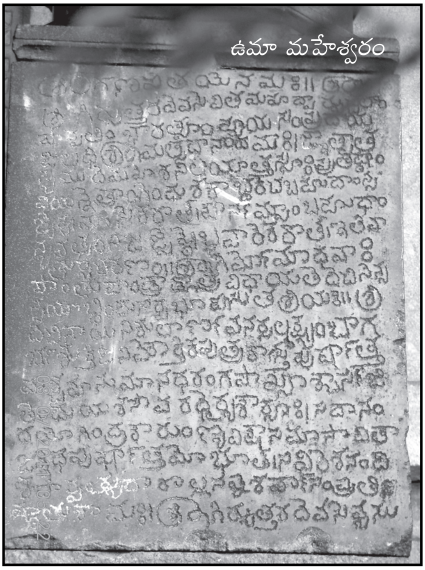
ఉమా మహేశ్వరం

ప్రాంతంలో పరిశోధనలు చేసిన పురాతత్వ శాఖ రిటైర్డ్ ఉద్యోగి డి.యల్.యన్.శాస్త్రి రాశారు.

ఐతే ఉమామహేశ్వరంలో ప్రస్తుతమున్న ప్రధానాలయాన్ని 14వ శతాబ్దంలో దేవరకొండ రాజు మాదానాయకుడు నిర్మించాడు కాబట్టి అంతకు ముందటి విష్ణుకుండుల నిర్మాణాలను ఇప్పుడు చూడలేము. విష్ణుకుండులు చేయించిన పే..ద్ద నగారాను మాత్రం చూడవచ్చు... ఎగువ మహేశ్వరంలో. దిగువ మహేశ్వరంలో కాకతీయుల స్థానిక సామంతులు క్రీ.శ.1280లో కట్టించిన నవలింగాలయాలు అనే 9 శైవాలయాలను చూడవచ్చు. కొన్ని దశాబ్దాల క్రితం వరకు ఇక్కడ పంచలింగాలయాలు కూడా ఉండేవి. మరో పంచలింగాలయాల సమూహం ఉమామహేశ్వరానికి ఉత్తరాన 3 కి.మీటర్ల దూరంలో ఉన్న 'మమ్మాయి బోడల' మీద ఉంది.

ఇలా ఎన్నో శైవాలయాలను కట్టించారు కాబట్టి విష్ణుకుండులు తమనుతాము 'పరమ మహేశ్వరులం' అని చెప్పుకున్నారు. అందుకు నిదర్శనంగా వారు కట్టించిన ఇటుక శివాలయాలు ఉమా మహేశ్వరానికి 15 కిలోమీటర్ల దూరంలో ఉన్న 'లొద్ది'లోను, 30 కిలోమీటర్ల దూరంలో ఉన్న 'సలేశ్వరం'లోను ఉన్నాయి. ఇంకా ఈ నల్లమల అడవుల్లో మరెన్నో ఆలయాలు ఉన్నాయి. వాటిల్లో చాలావాటిని పేర్కొన్న క్రీ.శ.1300 ప్రాంతంనాటి పాల్కురుకి సోమనాథుని 'పండితారాధ్య చరిత్ర' గ్రంథం ఆధారంగా పరిశోధించి గుర్తించవచ్చు.

విష్ణుకుండుల తొలి కాలంలో... అంటే క్రీ.శ.4వ శతాబ్దంలో నల్లమల ప్రాంతాన్ని పాటలీపుత్రం (ఈనాటి బీహార్ రాజధాని) రాజు సముద్రగుప్తుడు జయించినట్లు అలహాబాద్ స్తంభ శాసనంలో ఉంది. అతని కొడుకు రెండవ చంద్రగుప్తుని కూతురు చంద్రావతి ఈ నల్లమలలో కొన్ని దేవాలయాలను కట్టించింది. వాటిలో శైవాలయాలను ఇప్పుడు మనం ఉమామహేశ్వరం దగ్గరలో ఉన్న రంగాపురం శివారు 'చంద్రబండ' గుహల్లో చూడవచ్చు. శ్రీశైలానికి ఉత్తరాన కృష్ణానది ఎడమ గట్టునున్న 'చంద్రగుప్తి'

ఉమా మహేశ్వరం

పట్టణంలో కూడా ఒకటి రెండు శివాలయాలున్నాయి. ఇక్కడ ప్రతి పౌర్ణమినాటి అర్ధరాత్రి వెన్నెలలో దేవకన్యలు నాట్యం చేస్తారని వారిని చూసినవారు తనకు చెప్పారని ఈ ప్రాంత తహశీల్దారు సయ్యద్ గౌస్ 'బాలా-ఎ-కోహ్ అమ్రాబాద్' అనే తన ఉర్దూ గ్రంథంలో 1923లో రాశారు. 'ఇప్పటికీ పౌర్ణమి రాత్రి భయంతో అటువైపు చేపల వేటకు వెళ్ళమని' ఇక్కడ శ్రీశైలం ప్రాజెక్టులో చేపలు పట్టేవారు ఈ పుస్తక రచయితకు చెప్పారు.

ఉమామహేశ్వరానికి పశ్చిమ దిశలో సుమారు 15 కిలో మీటర్ల దూరంలో ఉన్న కొండనాగుల గ్రామ శివారులో ఉన్న దేవాలయాలను కూడా మొదట విష్ణుకుండులే కట్టించారు. ఈ దేవాలయాలు రెండూ రెండు కొండలపై ఉండటం వల్ల, ఈ దేవాలయ ద్వారాలకు రెండు వైపులా నాగుపాముల శిల్పాలు చెక్కి ఉండటం వల్ల ఇక్కడున్న గ్రామానికి 'కొండనాగుల' అనే పేరు వచ్చింది. స్థానికులు ఇక్కడి చిన్న కొండ పైనున్న దేవాలయాన్ని చిన్నగట్టు గుడి అని, పెద్ద కొండపైనున్న దేవాలయాన్ని పెద్దగట్టు గుడి అని పిలుస్తున్నారు.

ఈ రెండు దేవాలయాల ద్వారబంధాల కింది భాగంలో ఉన్న ప్రత్యేకమైన పూర్ణకుంభ శిల్పాలు విష్ణుకుండుల కాలానివని చెప్పవచ్చు. ఈ రెండు ఆలయాలకూ దక్షిణం వైపు ప్రధాన ద్వారాలు ఉన్నాయి. అంటే ఈ ప్రాంతపు ప్రధాన క్షేత్రమైన ఉమామహేశ్వరాన్ని చూస్తున్నట్లుగా ఉన్నాయి. రెండు ఆలయాలూ గర్భగృహం, అర్ధ మండపం ముఖ మండపాలతో శోభిల్లుతున్నాయి. చిన్నగట్టు ఆలయంలో 16

ఉమా మహేశ్వరం

స్తంభాలతో కూడిన నవరంగ (తొమ్మిది గదుల) మంటపం ఉండగా, పెద్దగట్టు ఆలయంలో 36 స్తంభాలతో కూడిన 25 గదుల మంటపం చతురస్రాకారంలో ఉంది. ఈ రెండు దేవాలయాలకూ చుట్టూ ప్రాకారాలున్నాయి. వీటి పరిసరాల్లో సహజసిద్ధమైన సరస్సులు చిన్నచిన్నవి ఉన్నాయి. పెద్దగట్టు శివాలయం ముందున్న కోనేరు తీరాన విష్ణుకుండులనాటి లఘు శాసనమొకటుంది. రెండు దేవాలయాల మంటపాల్లో కూర్చుని ఆనాటి శిల్పుల పనితనాన్ని కొనియాడకుండా ఉండలేము. చిన్నగట్టు దేవాలయం రాచకొండ పద్మనాయక రాజుల కాలంలో లక్ష్మీచెన్న కేశవాలయంగా మారి గత మూడు శతాబ్దాల కాలంలో స్థానిక కొండనాగుల ప్రభువుల అభివృద్ధి కార్యక్రమాలకు నోచుకుంది. ఇప్పటి ఆలయ ధర్మకర్త కారెంచేడు కోదండ రామాచారికి ఇప్పటికీ 130 ఎకరాల మాన్యం ఉందంటే ఇంకా వెనుకట ఈ ఆలయం ఎన్ని వేలు, లక్షల మంది శివభక్తులను అలరించిందో అర్థం చేసుకోవచ్చు.

– నమస్తే తెలంగాణ ఆదివారం అనుబంధం, 26-01-2014

పాల్కురికి పేర్కొన్న పర్యాటక స్థలాలు

తెలంగాణ సాహిత్య చరిత్రలో మనకు కనిపించే అతి గొప్ప కవి పండితుడు పాల్కురికి సోమనాథుడు అనేది తెలుగు సాహిత్య లోకానికి తెలిసిన విషయమే. సోమనాథుని రచన 'బసవ పురాణం'కు 1926లో ముందుమాట (విపులమైన పీఠిక) రాస్తూ ఆయన వరంగల్ జిల్లాలోని పాలకురికి గ్రామానికి చెందినవాడు అని వేటూరి ప్రభాకర్ శాస్త్రిగారు రాశారు. ఇంతవరకు బాగానే ఉంది కాని సోమనాథుని కాలం గురించి మాత్రం ఐదు పేజీల చర్చ చేసి ఆయన క్రీ.శ.1132–1198 మధ్య కాలానికి చెందినవాడు అని అభిప్రాయపడ్డారు. ఇది చారిత్రక సత్యం కాదు. కాబట్టి నాటి నుండి సుమారు మూడు దశాబ్దాలపాటు పాల్కురికి సోమనాథుడు ఎప్పటివాడు అని వాదోపవాదాలు జరిగాయి.

1945లో మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగారు ఒక వ్యాసంలో పాల్కురికి సోమనాథుడు క్రీ.శ.1290–1320 ప్రాంతానికి చెందినవాడు అని చారిత్రకాధారాలతో నిరూపించాడు. కాకతీయ రాణి రుద్రమదేవి సామంతుడు, శత్రువు అయిన అంబదేవుడు క్రీ.శ.1290–91లో వేయించిన నీల గంగవర శాసనంలో సోమనాథుని సమకాలికులుగా అతని గ్రంథాలలో పేర్కొనబడిన రెంటాల మల్లినాథుడు, దోచమాంబలకు సంబంధించిన విషయాలను సోమశేఖరశర్మగారు ఆధారంగా చూపారు. ఇవే విషయాలను మరిన్ని చారిత్రకాధారాలతో సమన్వయం చేసి 1955లో 'పాల్కురికి సోమనాథుడు ఎప్పటివాడు?' అనే పుస్తకంలో నేలటూరి వెంకటరమణయ్యగారు సోమనాథుడు క్రీ.శ.1280–1340 ప్రాంతాలకు చెందినవాడు అని నిర్ధారించారు. దాంతో తెలుగు సాహిత్య చరిత్రలో ఒక మహా మేధావి కాలం విషయమై స్పష్టత వచ్చింది. అయినా ఇంకా ఈ మధ్య కొందరు ప్రముఖ తెలంగాణ సాహిత్య / చరిత్రకారులు సోమనాథుడు క్రీ.శ.12వ శతాబ్దానికి చెందినవాడని పేర్కొంటుండడం శోచనీయం.

పాల్కురికి సోమనాథుడు తెలుగు సాహిత్యంలో పలు కవిత్వ ప్రక్రియలకు ఆద్యుడనే విషయం అందరికీ తెలుసు కాని ఆయన తెలుగులో యాత్రా కథనాలకు (యాత్రా చరిత్రలకు) కూడా ఆద్యుడని కొందరికే తెలుసు. ఆయన అతి గొప్ప రచన 'శ్రీ పండితారాధ్య చరిత్ర'లోని పర్వత పక్రరణం క్షుణ్ణంగా చదివితే అది ఎంత గొప్ప యాత్రా రచననో అర్థమవుతుంది.

పర్వత ప్రకరణం శ్రీశైల పర్వతం పైనున్న సందర్శనా స్థలాల గురించి వర్ణిస్తుంది. అలాంటి 'కొన్ని స్థలాల'ను పేర్కొంటున్నాను అని చెప్తూ డాబబచిలుకూరి నారాయణరావుగారు 408 స్థలాల లిస్ట్ ఇచ్చారు – 'శ్రీ పండితారాధ్య చరిత్ర' ఉపోద్ఘాతంలో, 1939లో. వీటిల్లో 45 స్థలాలు మాత్రం పాల్కురికి సోమనాథుని మరో రచన 'బసవ పునాణం'లోనివని పేర్కొన్నారు. నారాయణరావుగారు నిజాయతీగా పేర్కొన్నట్లు ఆయన తన లిస్ట్‌లో ఎన్నో స్థలాలను పేర్కొనడం మరిచిపోయినట్లు నేను అనుభవపూర్వకంగా గమనించాను.

క్రీ.శ.12వ శతాబ్దంలో బసవేశ్వరుడు అనేవాడు వీరశైవం అనే మత శాఖ ఆవిర్భవించడానికి మూల కారకుడు. ఆయన జ్ఞాని అయింది, సమాధి అయింది వనపర్తి జిల్లాలోని కూడలి సంగమేశ్వరంలో. ఆయనకు ఏకలవ్య శిష్యుడు మల్లికార్జున పండితారాధ్యుడు. ఈయన అదే జిల్లాలోని ఉమామహేశ్వర క్షేత్రంలో ప్రారంభమయ్యే నల్లమల పర్వతరాజాన్ని పెద్ద శివలింగంగా భావించి దాన్ని తన పాదాలతో తొక్కుతూ ఎక్కడానికి ఇష్టపడక తన శిష్యుడు దోనమ రాజయ్యను శ్రీశైల క్షేత్రమును, దాని పరివార ఆలయాలను దర్శించుకుని రమ్మని పంపించాడు. ఆయన శ్రీశైల ఉత్తర ద్వార క్షేత్రమైన ఉమామహేశ్వరంతో ప్రారంభించి సుమారు 400 తీర్థ క్షేత్రాదులను దర్శించినట్లు పర్వత ప్రకరణంలో ఉంది. వాటన్నింటిని క్రీ.శ.1167–68లో దోనమయ్య దర్శించాడో లేదోగాని పాల్కురికి సోమన మాత్రం క్రీ.శ.1280 ప్రాంతంలో తప్పకుండా దర్శించి ఉంటాడు. దర్శించనిది వాటి గురించి రాయలేడు గదా! ఆయన దర్శించిన స్థలాలు ఇప్పటికీ ఇంచుమించుగా అవే పేర్లతో ఉన్నాయి.

పాల్కురికి సోమన స్ఫూర్తితో నేను పర్వత ప్రకరణంలో పేర్కొన్న తెలంగాణ ప్రాంతానికి సంబంధించిన స్థలాలనన్నింటినీ తిరిగి చూశాను. నేను కూడా దోనమయ్య, సోమనలాగా ఉమామహేశ్వర క్షేత్రం నుండే నా పర్యటనను ప్రారంభించాను. ఆ క్షేత్ర అభివృద్ధికై అప్పటికే అర్థ శతాబ్దం క్రితం నుండి కృషి చేస్తున్న శ్రీ మర్యాద గోపాలరెడ్డిగారిని కలిసి, ఆయన శ్రీ గడియారం రామకృష్ణశర్మగారిచే 1974లో రాయించిన 'శ్రీ ఉమా మహేశ్వర క్షేత్రము' పుస్తకాన్ని

తీసుకుని చదివి, తద్వారా 'పర్వత ప్రకరణం' ప్రాముఖ్యాన్ని తెలుసుకొని, దాని ఆధారంగా అందులో పేర్కొన్న అన్ని స్థలాలను సందర్శించాలని సమాయత్త మయ్యాను. కాని ఈ క్రింద పేర్కొన్న స్థలాలను స్థానికులు కూడా అప్పటికే మరిచిపోయారు.

1 ఉమామహేశ్వరంలోని పెద్ద వాద్యం (అర్ణవ ఘోషణం)
2 కుబేరేశ్వరం
3 సిద్ధేశ్వరం
4 కుర్వదారులు
5 గుప్త మల్లికార్జునం
6 శివపుర ద్వారం
7 చతుర్ముఖ బసవేశ్వరం
8 కన్యాసిద్ధనాథని బిలం, భవనం
9 మందాకిని
10 గోమాతృ పంచకం / నాగపంచి / మాతంగేశ్వరం
11 గుప్త మహేశ్వరం
12 చరుకేశ్వరం
13 సంధ్యా సమాధి
14 దేవహ్రదేశ్వరం / రామేశ్వరం
15 కాలహ్రదేశ్వరం
16 వేద పర్వతం / అశ్వమేధ శిలోచ్చయం
17 శ్వేతాద్రి / లింగశృంగం
18 గుండ శిఖరి
19 కిన్నెరేశ్వరం

ఈ స్థలాలన్నింటినీ నేను గుర్తించాను. ఇందుకు నేను 'పర్వత ప్రకరణం' పదేసిసార్లు క్షుణ్ణంగా చదివాను. దాని ఆధారంగా దాని తర్వాత రెండు శతాబ్దాలకు రచించబడిన శ్రీ నాగలూటి శేషనాథాచార్యుని 'శ్రీ పర్వత పురాణం' చదివాను. స్కాంద పురాణాంతర్గత శ్రీశైల ఖండం, శ్రీ ఉమామహేశ్వర జీర్ణోద్ధారణ (జంగం కథ) తదితర గ్రంథాలు, శాసనాలను చదివాను. వాటిల్లోని ఆయా అంశాలను సమన్వయం చేయడానికి మాటి మాటికి అక్కడి మన్ననూరు కేంద్రంగా అనేక స్థలాలను అనుమానించి తిరిగాను, వెతికి వెలికి తీశాను. అయినా ఇంకా కొన్ని స్థలాలను

మాత్రం ఇప్పటికీ తెలుసుకోలేక పోయాను. అవి ఇక ఎప్పటికీ తెలియవేమో! కారణం అవి వ్యవసాయ విస్తరణలో తమ ఉనికిని కోల్పోవడమో లేక పాల్కురికి వాటిని తెలుగులో కాక సంస్కృతీకరించి పేర్కొనడం వల్ల మనమిప్పుడు గుర్తించలేకపోవడమో జరిగి ఉంటుంది. అయితే అవి అంత ప్రధానమైన స్థలాలు అయ్యుంటే నా తీవ్ర ప్రయత్నంలో తెలిసి ఉండేది. కొన్ని స్థలాలనేమో తెలుసుకోవడానికి వీలు లేకుండా పోయింది. కారణం అవి నాగార్జునసాగర్, శ్రీశైలం ప్రాజెక్టులలో మునిగిపోయాయి. అవి నల్గొండ జిల్లా ఏలేశ్వరం, నాగర్‌కర్నూల్ జిల్లా మల్లేశ్వరం (కొల్లాపురం) ప్రాంతాల్లో ఉండేవి.

ఇక ప్రజలు, పండితులకు తెలియక నేను తెలుసుకొని పైన పేర్కొన్న స్థలాలు ప్రధానంగా ఉమామహేశ్వరం – మన్ననూరు పరిసర ప్రాంతాల్లోనే ఉన్నాయి. వీటిల్లో చాలా వాటిని దోనమ రాజయ్య స్వయంగా తిరిగి చూసినట్లు, మరి కొన్నింటినేమో మల్లికార్జున దేవుడు మారువేషంలో ఆయనను తిప్పి చూపినట్లు పాల్కురికి సోమన పర్వత ప్రకరణంలో వివరించాడు. పై స్థలాల్లో ఒక్కొక్కదాన్ని గూర్చి చూద్దాం – దోనమయ్య చూసిన క్రమంలోనే.

1. అర్ణవ ఘోషణం (పెద్ద వాద్యం)

ఉమామహేశ్వరపురాన్ని వర్ణిస్తూ పాల్కురి సోమన ఇలా పేర్కొన్నాడు.

'అర్ణవ ఘోషణంబట్లహర్నిశము
ఘూర్ణిల్లు బహువాద్య ఘోషంబులదియు
నట్టి మాహేశ్వరోద్యత్పురవరము'

మహేశ్వరపురం ఎట్టిదంటే, ఆ పురంలో పగలు–రాత్రులంతా పెద్ద వాయిద్య, బహు వాయిద్య ఘోషలు విన్పిస్తుంటాయి అని పై ద్విపద పద్య పాదాల భావం. పెద్ద వాద్యం ఇప్పుడు శిథిలమై ఉమామహేశ్వర ప్రధానాలయం నుంచి పాపనాశనం అనే చిన్న జలపాతం వైపు నడుస్తుంటే ఎడమ పక్కన కన్పిస్తుంది. ఆ వాద్యం ఎంత పెద్దదంటే బహుశా అంత పెద్ద వాద్యం ప్రపంచంలోనే మరొకటి ఉండి ఉండదు. దాని పొడవు సుమారు నాలుగు గజాలుండగా, ఎత్తు రెండు గజాలుంది. ఇనుప కమ్మీకి ఏనుగు తోలును వాయిద్య పొరలుగా చుట్టినట్లు కన్పిస్తుంది. దీనిని క్రీ.శ. 5వ శతాబ్దంలో ఇక్కడి నుంచే ఎదిగిన విష్ణుకుండి రాజులు చేయించినట్లుంది. వారి ఒక శాసనంలో ఈ 'భేరి' ప్రస్తావన ఉంది. శ్రీశైలంలో మోగే ఇలాంటి భేరి శబ్దం ఇక్కడి ఉమామహేశ్వరానికి, అక్కడి నుండి కీసర, ఇంద్రపాలనగరం (ఇవీ హైదరాబాదు

శివార్లలో ఉన్న ఆనాటి విష్ణుకుండి రాజుల (ప్రాంతీయ రాజధానులు) వరకు పరంపరగా విన్పించేటట్లు ఆ రాజులు ఏర్పాటు చేసుకున్నారని స్థానిక కథనం.

2. కుబేరేశ్వరం

దోనమయ్య ఉమామహేశ్వరున్ని చూసిన తరువాత కుబేరేశ్వర, సిద్ధేశ్వర మొదలైన అనేక లింగాలను, మహేశ్వర బిలాన్ని చూస్తూ వాటి అద్భుత నేపథ్యాలను తెలుసుకొంటూ ఆశ్చర్యచకితుడయ్యాడని పర్వత ప్రకరణంలో కింది విధంగా ఉంది.

'శ్రీ కుబేరేశ్వర సిద్ధేశ్వరాద్య
నేక లింగములు మహేశ్వర బిలము
కనుగొంచు నద్భుతాక్రాంతాత్ముడగుచు'

మహేశ్వర బిలము ఉమామహేశ్వర ఆలయానికి కుడి వైపున కొంచెం దూరంలోనే ఉంది. కుబేరేశ్వరాన్ని ఇప్పుడు ధనంబండగా పులుస్తున్నారు. ఇది రంగాపురం నుంచి ఉమామహేశ్వరం వైపు వెళ్తున్నప్పుడు ఫారెస్ట్‌లైన్ ప్రాంతంలో దారికి కుడివైపున కన్పిస్తుంది. ఇది ఒక పెద్ద పరుపు బండ. ఈ బండ తూర్పు కొసన కుబేరుని శిల్పం చెక్కి ఉంది. దీనికి ఉత్తరాన ఇటుకలతో నిర్మించిన కుబేరేశ్వరాలయం ఉంది. కుబేరుడు ధనానికి ప్రతీక కాబట్టి ఆ ఆశతో ప్రబుద్ధులు

ఈ ప్రాంతంలో విపరీతంగా తవ్వకాలు జరుపడంతో కుబేరేశ్వర ఆలయ పునాదులు కూడా శిథిలమవుతున్నాయి.

'శ్రీశైల ఖండం' ఇక్కడి ఉమామహేశ్వర ప్రాంతం కుబేర స్థలం అని, అతని పట్టణం మొదటి పేరు మణిగిరి అని, తరువాత దాని పేరు చంద్రప్రభ పట్టణంగా మారిందని తెలియజేస్తుంది. గురటూరు జిల్లాలోని భట్టిప్రోలు శాసన ఫలకాల మీద ఉన్న కుబేరుని పేరును బట్టి, ఆదిలాబాదు జిల్లాలో కుబేరుని పేరు మీదున్న కుబీర్ పట్టణంలో కన్పించే పురావస్తు ఆధారాలను బట్టి కుబేరుడు అనే రాజు తెలుగు దేశాన్ని క్రీ.పూ. 4వ శతాబ్దం ప్రాంతంలో పరిపాలించాడని తెలుస్తున్నది. అప్పటి మణిగిరి పట్టణం క్రీ.శ. 4వ శతాబ్దం నుండి చంద్రప్రభ పట్టణంగా మారిందని చంద్రగుప్తుని కూతురు చంద్రవతి కథ తెలుపుతుంది. ఈ నేపథ్యంలో ఇక్కడి ఆలయాలు చరిత్ర తొలి యుగంలో రూపుదిద్దుకొని ఇప్పటికీ శిథిలమాత్రంగానైనా నిలిచి ఉన్నాయని చెప్పవచ్చు.

3. సిద్ధేశ్వరం

పైన పేర్కొన్న ద్విపద పాదాలలో కుబేరేశ్వరం తర్వాత దోనమయ్య చూసింది సిద్ధేశ్వర లింగాన్ని అని ప్రస్తావించబడింది.

ఈ సిద్ధేశ్వర ఆలయం హైదరాబాదు నుండి అచ్చంపేట మీదుగా శ్రీశైలం వైపు ప్రయాణిస్తున్నప్పుడు నల్లమల కొండల ప్రారంభంలో పారే ఒక వాగు కుడి ఒడ్డున ఉంది. 1975లో ఒక ఫారెస్ట్ రేంజర్ (అటవీ అధికారి) ఈ శిథిల ఇటుక ఆలయాన్ని చూసి శిథిలాలను అటూ ఇటూ తన్నుతూ శివలింగాన్ని కూడా తన్నగా అది విరిగిపోయిందట. ఆ తరువాత మనశ్శాంతి లేక ఆ రేంజర్ తన తప్పు తెలుసుకొని ప్రాయశ్చిత్తంగా శిథిల ఆలయ స్థానంలో ఒక షెడ్‌ను కట్టించాడట. అదే ఇప్పుడు ఉంది. చాలా చోట్ల ఉత్తరాభిముఖంగా ఉండే పానవట్టం ఇక్కడ తూర్పుకు అభిముఖంగా ఉంది. చతురస్రాకారంలో ఉన్న ఆ పానవట్టంలో ఒక ఫీట్ ఎత్తు లింగముంది. దానికి ఊర్ధ్వ పుండ్రాలున్నాయి. ఇదే సిద్ధేశ్వర లింగమై ఉంటుంది. ఎందుకంటే, సుమారు అర్ధ శతాబ్దం కింద ఇక్కడ రోడ్ వేస్తునప్పుడు దొరికిన సిద్ధుల విగ్రహాలను ఇక్కడున్న 'మూల మలుపు' దగ్గర పోగేశారు. సిద్ధులు స్థాపించిన అరుదైన మరకత లింగం (చిగురు పచ్చనిది) 2010 వరకు కూడా అక్కడే ఉండేది. ఇప్పుడు కొన్ని సిద్ధుల విగ్రహాలు ఇక్కడికి సమీపంలో ఉన్న మన్ననూరు తూర్పునున్న ఒక వేపచెట్టు కింద ఉన్నాయి.

4. కుర్వ దారులు

ఈ వివరాలను "మన్ననూరు లింగమయ్య" అనే అధ్యాయంలో చదువుకొన వచ్చును.

5. గుప్త మల్లికార్జునము

దోనమయ్య కుర్వ దారుల్లో మల్లికార్జునం వైపే పయనించాడని ఇంతకు ముందు పేరాల్లో పేర్కొనడం జరిగింది. ఈ సందర్భంలో సోమన ఈ క్షేత్రాన్ని 'మల్లికార్జునము' అనే పేర్కొన్నాడు కాని పర్వత ప్రకరణంలోనే మరో చోట 'గుప్త మల్లికార్జునము' అని పేర్కొన్నాడు. ఇది కుంచెన్ మలుపుకు ఎడమ వైపున కొంత ఎత్తులో ఉంది. కుర్వను పూర్తిగా ఎక్కే పాతకాలపు (దోనమయ్య ఎక్కిన) బాట గుప్త మల్లికార్జున క్షేత్రం గుండానే సాగుతుంది. ఈ గుప్త మల్లికార్జునం ఆలయం శ్రీశైల పూజారులు చదివే సాంప్రదాయ మహాసంకల్పంలో కూడా పేర్కొనబడుతుంది – దివ్య స్థానంగా. ఈ ఆలయం ఇప్పుడు శిథిలమైంది. చుట్టు పక్కలా పెద్ద పెద్ద చెట్లు పెరిగి ఎండాకాలంలో తప్ప ఇతర కాలాల్లో కన్పించకుండాపోతుంది.

కాకతీయుల కాలం (క్రీ.శ. 1323) తర్వాత ఢిల్లీ సుల్తానుల సైన్యం చేతుల్లో ఈ క్షేత్రం ధ్వంసం అయ్యుంటుంది. ఎందుకంటే ఆ తరువాత శతాబ్ది కాలానికే ఈ క్షేత్ర పరిసరాల్లో పాల్కూరికి సోమన అనేవాడు అడవిని పెంచారు అని ఒక గుండుపైనున్న శాసనంలో రాసి ఉంది.

ఇది ఇలా ఉండగా ప్రస్తుత మన్ననూరు తండాకు తూర్పున ఒక కిలో మీటరు దూరంలో 'మల్లప్పగుట్ట' ఉంది. దానిపైన మల్లికార్జున ఆలయముంది. సోమన పేర్కొన్న 'మల్లికార్జునము' ఈ మల్లప్పగుట్ట కూడ కావచ్చు.

6. శివపుర ద్వారం

ఈ వివరాలను "మన్ననూరు లింగమయ్య" అనే అధ్యాయంలో చదువుకొన వచ్చును.

7. చతుర్ముఖ బసవేశ్వరం

ఉమామహేశ్వరం పర్వంతం పైన తూర్పు దిక్కున ఐదు క్రోసుల దూరంలో ఉన్న రమ్యమైన మునిపురికి పశ్చిమాన చాల అందమైన బిలము, చతుర్ముఖ బసవేశ్వరం ఉన్నాయంటూ పర్వత ప్రకరణంలో పాల్కురికి సోమనాథుడు చతుర్ముఖ బసవేశ్వరం

మీద చిన్న పురాణ కథను కూడా చెప్పాడు.

సృష్టి ప్రారంభంలో శివుని ఆజ్ఞ మేరకు వృషాధిపుడు ఇక్కడ వేయి బాణాల ప్రమాణంలో (2000 అడుగుల పొడవు, వెడల్పులతో) వృషభ పురమును కట్టించి, నాలుగు గోముఖాలతో కూడిన వృషభేశ్వర లింగాన్ని ప్రతిష్టించి, తద్వారా సృష్టించిన పశురాశి కన్యాసిద్ధనాథుని భవనాంతరమున ఉన్న బిలం నుండి బయటికి రాగా, వాటిలోని బంగారు రంగుగల ఆవులను ముని కన్యకలు తీసుకొనిపోగా మిగిలిన వాటితో ఇక్కడ పశూత్పత్తి జరిగిందని, ఇక్కడి చతుర్ముఖ లింగానికి దక్షిణాన మందాకిని నది ప్రవహిస్తుందని, దాని తీరంలో ఇంద్రేశ్వరుడు పూజింపబడుతాడని చతుర్ముఖ బసవేశ్వర కథనంలో వర్ణించబడింది.

పై కథనాన్ని పుక్కిటి పురాణం అని కొట్టి పారేయడానికి వీలు లేదు. అందులో చారిత్రక సత్యాలు చాలా ఉన్నాయి. వృషభపురం అని పాల్కురికి సోమన పేర్కొన్న స్థలంలో కొన్ని దశాబ్దాల కిందటి వరకు 'ఆవులపెంట' ఉండేదట. అక్కడ అమరాబాదు జాతికి చెందిన పశువుల ఉత్పత్తి జరిగేదని 1923లో అక్కడి తహశీల్దార్ సయ్యద్ గౌస్ తన ఉర్దూ పుస్తకం 'బాలా–ఎ–కోహ్ అమ్రాబాద్'లో పేర్కొన్నాడు. ఇదే విషయాన్ని మరో ఇరవయేళ్ళ తరువాత ఈ ప్రాంతాన్ని పరిశోధించిన ఆస్ట్రియా దేశపు మానవ శాస్త్రవేత్త హైమండార్ఫ్ కూడా ధృవీకరించారు. సోమన కాలం (క్రీ.శ. 1280) నాటికే ప్రాచీనతమమైన పశూత్పత్తి పద్ధతి ఆయన తరువాత 700 సంవత్సరాల వరకూ కొనసాగినట్లూ పై ఆధారాలు తెలియజేస్తున్నాయి.

ఈ వృషభపురము లేదా ఆవులపెంట మునిపురికి పశ్చిమాన ఉందన్నాడు పాల్కురికి. శాసనాల్లో పేర్కొనబడిన మునులూరు (నేటి మున్ననూరు) కొన్ని దశాబ్దాల క్రితం వరకు ఈ వృషభపురానికి తూర్పుననే ఈనాటి మల్లప్పగుట్ట దగ్గర ఉండేదట. అక్కడి గ్రామం కాలిపోవడంతో అక్కడి నుండి ప్రజలు పశ్చిమం వైపు... అంటే వృషభపురం (ఆవులపెంట) వైపు వచ్చి స్థిరపడ్డారు. ఇప్పుడు ఈ స్థలంలో మున్ననూరు తండా ఉంది.

ఈ తండాకు చెందిన వద్త్యావత్ వశ్యానాయక్ (52 సంవత్సరములు) ఇల్లు కట్టుకోవడానికై పునాదిని తవ్వుతుండగా ఒక అడుగు లోతున 19.07.2005 నాడు చతుర్ముఖ బసవేశ్వర లింగం బయటపడింది. రెండున్నర అడుగుల పొడవు వెడల్పులతో ఉన్న నునుపైన నల్లని అందమైన పానవట్టం పైన అడుగు ఎత్తు శివలింగం, దానికి నాలుగు వైపులా గోముఖాలు (బసవన్నలు) శిల్పించి ఉన్నాయి. దేశంలోనే చాలా అరుదైన శివలింగమిది. పాల్కురికి వర్ణించిన చతుర్ముఖ బసవేశ్వర లింగమిదే. దీని

చుట్టుపక్కల ఇళ్ళ పునాదుల్లో ఆలయ శిలలు ఎన్నో ఉన్నాయని ఆ తండా పెద్దలెవర్ని అడిగినా చెప్తారు.

ఉమామహేశ్వరంలోని ఏకాదశ (11) తీర్థాల్లో (వాగు వంకలు, గుండాలు) ఉన్న లింగాలను దర్శించి వందనార్చనలు చేసినా ఫలితముండదు – ముందు ఈ చతుర్ముఖ బసవేశ్వరున్ని పూజించకపోతే – అని పాల్కురికి ఈ ఆలయానికి ఉన్న అత్యంత ప్రాధాన్యతను గూర్చి నొక్కి వక్కాణించాడు.

'ఆ చతుర్ముఖ వృషభాంక లింగంబు
భజియింప నభిమత ఫలములు పొందు
నిజ భక్తి ముక్తులు నెక్కొనజెందు
నట్టి శ్రీ బసవేశ్వరాలయంబంతి
కట్టెదురను గాంచి ఘనుడు దోనమయ్య' శ్రీశైలం వైపు వెళ్ళసాగాడని పాల్కురికి చెప్పాడు. చివరి పాదంలో ఉన్న 'కట్టెదుర' అనే పదంను తరువాతి కాలపు వాగ్గేయకారులు అన్నమాచార్య మొదలుకొని దాదాపు అందరూ కాపీ చేశారు.

చతుర్ముఖ బసవేశ్వరం సోమనాథునికి ఎంత ఇష్టమంటే అతని కొడుకుకు ఆ పేరే పెట్టాడు. మరో కొడుకుకి బసవ పురాణం అనే పేరు పెట్టాడని నిడదవోలు వెంకటరావుగారు 'బసవపురాణం' పీఠికలో రాశారు, 1952లో.

8. కన్యాసిద్ధనాథుని బిలం, భవనం

వృషాధిపుడు సృష్టించిన పశురాశి కన్యాసిద్ధనాథుని బిలం నుంచే బయటకు వచ్చాయని, వాటిలో బంగారు వన్నెగల గోవులను ముని కన్యకలు కొనిపోయారని, వారు, మునులు కన్నాసిద్ధనాథున్ని పూజించేవారని, ఆ ప్రాంతంలో కన్యాబిలం, కన్యాసిద్ధ నాథుని భవనం ఉన్నాయని పైన పేర్కొనడమైంది. మన్ననూరులోని మల్లప్పగుట్ట దగ్గర రెండు దశాబ్దాల క్రితం వరకు కన్యకల బిలం అనే ప్రదేశం ఉండేది. అది ఒక గుహ ప్రవేశ మార్గం. ఆ గుహ ఎంత దూరం పోతుందో ఎవరికీ తెలియదు. తెలుసుకోవడానికి సుమారు మూడు దశాబ్దాల క్రితం ఆవులు మేపే ఒక రెడ్డి కుల వ్యక్తి ఆ గుహలోకి వెళ్ళాడట. కొద్ది దూరం వెళ్ళాక అతనికి ఒక సిద్ధుడు కనిపించి 'ఇక మీదట ఈ గుహలోకి రావద్దు. వస్తే వెనక్కి పోలేవు. ఇదుగో నీకొక మందు గుళిక (సిద్ధసాధ్యమైనది) ఇస్తున్నాను. దీన్ని ఎప్పుడూ నీ దగ్గరే ఉంచుకో. నీకు ఏ (ఆరోగ్య) సమస్య వచ్చినా ఈ గుళికలోని గోరెడంత మందును నోట్లో వేసుకో, సమస్య తీరిపోతుంది' అని చెప్పి మందు గుళిక ఇచ్చాడట. సదరు రెడ్డి

ఇటీవలే మరణించేంత వరకు ఏ సమస్యా లేకుండా జీవించాడని మన్ననూరు మాజీ సర్పంచ్ మాచయ్య చెప్పాడు.

కన్యకల బిలం ప్రవేశ ద్వారం ఇటీవల కూరుకుపోయి అందులో నీరు నిండడంతో దాన్నిప్పుడు అక్కడి తండా వాసులు కానుగుల బావి అంటున్నారు. ఇక కన్యాసిద్ధనాథుని భవనం లేదా ప్రాసాదం మన్ననూరు తండాలో ఉన్న వేణుగోపాల ఆలయం ముందరున్న ప్రాసాదం అయ్యుంటుంది. ఆ ప్రాసాదం గోడలు, కొన్ని బురుజులు, ఒక బురుజు మీద ఒక ఇల్లు మాత్రం ఇప్పుడు కన్పిస్తున్నాయి.

9. మందాకిని నది

చతుర్ముఖ బసవేశ్వర లింగానికి దక్షిణాన మందాకిని నది పారుతున్నట్లు, దాని తీరంలో ఇంద్రేశ్వరుడున్నట్లు పర్వత ప్రకరణంలో ఉంది. నిజంగానే బసవేశ్వర లింగమున్న మన్ననూరుకు దక్షిణంగా కొల్లంపెంట, కొమ్మన్‌పెంట ప్రాంతంలోని లోయలో 'మందవాగు' పారుతున్నది. దాని ఒడ్డున ఒక అద్భుతమైన శివలింగముంది. ఇదే పాల్కురికి పేర్కొన్న ఇంద్రేశుడు. దీన్ని బ్రాహ్మణులు పూజించేవారట. ఈ శివలింగం పైనే (చుట్టూ) రెండు కాలాలకు చెందిన శాసనాలున్నాయి. మందవాగు పరిసరాల్లోని సుమారు వంద ఎకరాల్లో నవీన శిలాయుగపు (5 వేల సంవత్సరాల క్రితపు) మానవ సంస్కృతి వర్ధిల్లిందని అక్కడ లభించిన చారిత్రక రాతి పనిముట్ల ఆధారంగా తెలుగు విశ్వవిద్యాలయం, శ్రీశైలం కేంద్రం వారు, అవిభక్త ఆంధ్రప్రదేశ్ రాష్ట్ర పురాతత్వ శాఖ వారు రిపోర్టులు ప్రచురించారు.

10. గోమాతృ పంచకం / నాగపంచి / మాతంగేశ్వరం

పర్వత ప్రకరణంలో ఈ మూడు క్షేత్రాలు వివిధ సందర్భాల్లో పేర్కొనబడినా మూడూ ఒకటేనని క్షుణ్ణంగా పరిశీలిస్తే అర్థమవుతుంది. ఈ మూడూ పశువులను, శిశువులను ఇచ్చే దేవతా క్షేత్రాలుగా కీర్తించబడ్డాయి. ఉమామహేశ్వరం దగ్గరి గంగకు తూర్పున నాగపంచి ఉందని పేర్కొనడంతో ఈ క్షేత్రాన్ని గుర్తించడం సులువైంది. ఈ క్షేత్రాన్నిప్పుడు 'మమ్మాయిబోళ్ళు' అని రంగాపురం స్థానికులు పిలుస్తున్నారు. మాతంగినే సామాన్యులు మమ్మాయి అని, శిష్టులు మహామాయి అని అంటారు. పశ్చిమాభిముఖంగా ఉన్న ప్రధానాలయానికి ఎదురుగా పంచ ఆలయాలు, వాటిల్లోని కొన్నింటిలో నాగ ప్రతిమలు (నాగపంచి) ఉన్నాయి. ఇది చాలా ప్రాచీన ఆలయం. కనీసం రెండుసార్లు పునరుద్ధరించ బడింది. ఇప్పుడు శిథిలావస్థలో ఉంది.

పైన పేర్కొన్న నాలుగు క్షేత్రాలు వాటి కథనాలు, వాటి చుట్టు పక్కల లభిస్తున్న చారిత్రకాధారాల మేరకు అవి చాలా ప్రాచీనమైనవని తెలుస్తుంది. మానవ నాగరికతకు తొలి బీజాలు ఇక్కడ కనిపిస్తున్నాయి. మందవాగు చుట్టుపక్కల వేల ఏళ్ళ క్రితపు మానవ జీవన పనిముట్లు లభించాయని పేర్కొనటం జరిగింది. చతుర్ముఖ బసవేశ్వరం వెనుక కూడా అలాంటి రాతి పనిముట్లే లభించాయి. వాటిని మూడు దశాబ్దాల క్రితం గిరిజన సాంస్కృతిక పరిశోధన శిక్షణా సంస్థకు సంబంధించిన అధికారి డాబబ కంచర్ల మోహనరావు గారు సేకరించి హైదరాబాదులోని నెహ్రూ శత జయంతి గిరిజన మ్యూజియంలో ప్రదర్శనకు పెట్టారు. మన్ననూరు శివారులోని నల్లమల గుట్టల ప్రారంభంలో కనిపించే రాతి కోటను కూడా వేల ఏళ్ళ కిందట ప్రాచీన మానవులే తమను తాము జంతువుల బారినుండి రక్షించుకోవడానికి కట్టుకుని ఉంటారు అని ప్రముఖ చరిత్రకారులు డాబబపుచ్చా వాసుదేవ పరబ్రహ్మశాస్త్రిగారు అభిప్రాయపడ్డారు. మన్ననూరు తండాకు తూర్పున ఉన్న చేలల్లో కూడా రెండు వేల ఏళ్ళనాటి ఇనుపయుగ నాగరికత అవశేషాలున్నాయి. వీటన్నింటినిబట్టి చతుర్ముఖ బసవేశ్వరం (ఈనాటి మన్ననూరు తండా) ప్రాంతంలో మొదట పశుపాలకులు నాగరికతను ప్రారంభించి క్రమంగా ఇనుప లోహ యుగం నుండి వ్యవసాయ నాగరికులుగా రూపాంతరం చెందారని చెప్పవచ్చు. ఇది పాల్కురికి సోమన నాటికే ప్రాచీన చరిత్ర. కాబట్టి ఆయన ఈ చారిత్రక నేపథ్యాన్ని చతుర్ముఖ బసవేశ్వర కథనంలో కొద్దిగా వివరించి చెప్పాడు. ఆయన చారిత్రక దృష్టి అమోఘం.

11. గుప్త మహేశ్వరం

పర్వత ప్రకరణంలో దోనమయ్యకు సర్వజ్ఞ మల్లికార్జున దేవుడు వృద్ధ తపస్వి రూపంలో కనిపించి ఉమామహేశ్వరానికి

'తూర్పున చూడు సంస్తుత్యమై గుప్త
మాహేశ్వరంబొప్పు మహిత తల్లింగ
మాహాత్మ్యమది యవ్మానసాత్మకమ్ము' అంటూ గుప్త మహేశ్వరాన్ని చూపించి, సదా స్తుతించబడే ఆ ఆలయంలో మహిమాన్వితమైన శివలింగం ఉన్నదని, దాని మహత్యాన్ని ఊహించలేము, చెప్పలేము అని వివరించాడు.

దురదృష్టవశాత్తు ఆ శివలింగం ఇప్పుడు లేదు. దుండగుల చేతుల్లో ధ్వంసమైన గుప్త మహేశ్వర శిథిలాలయం మాత్రం ఉమామహేశ్వరానికి తూర్పున ఫారెస్ట్‌లైన్ దగ్గర పారే గుప్త మహేశ్వర వాగు కుడి తీరాన ఉంది. అర్థ మంటపం, అంతరాళం,

గర్భ గృహాలతో శిలా నిర్మితమైన ఈ ఆలయం తన అత్యంత ప్రాచీన వైభవాన్ని చాటుతున్నది. అంతరాళం ద్వారం పై కడపకు లక్ష్మీదేవి విగ్రహముంది.

ఈ ఆలయం ఎదురుగా పడమరన యాభై అడుగుల దూరంలో అత్యంత అరుదైన నంది విగ్రహముంది. ఒక అడుగు ఎత్తు, రెండు అడుగుల పొడవున్న ఆ నంది విగ్రహాన్ని మెత్తటి రాయి నుండి గాని, సున్నపు గారతో గాని శిల్పించారని అర్థమవుతుంది. ఇలాంటి నంది విగ్రహం ఒకటి గుంటూరు జిల్లా అమరావతిలోని అమరేశ్వరాలయంలో ఉంది. అది క్రీ.శ.2-4 శతాబ్దాల నాటిదని పురావస్తు నిపుణులు ఐ.కె.శర్మగారు నిర్ధారించారు. ఈ నేపథ్యంలో గుప్తమహేశ్వరంలోని నంది కూడా కనీసం 1600 సంవత్సరాల కిందటిదని నిర్ధారించవచ్చు. పూర్వం ఈ నంది ఆలయ అంతరాళంలో ఉండి ఉంటుంది. గుప్త మహేశ్వరంలో వందేళ్ళ క్రితం వరకు కూడా ప్రతి శివరాత్రికి జ్యోతిని వెలిగించేవారట.

గుప్త మహేశ్వరాలయాన్ని చంద్రగుప్తుని కూతురు చంద్రవతి కట్టించిందని శ్రీ ఆదిరాజు వీరభద్రరావు గారన్నారు. ఉత్తర భారతదేశానికి చెందిన పాటలీపుత్రం రాజు చంద్రగుప్తుడు క్రీ.శ.4వ శతాబ్దాంతంలో పాలన సాగించాడు. కాని ఈ చంద్రవతి ఆయన కూతురు కాదు. ఈమె స్థానిక సోమవంశపు రాజైన చంద్రగుప్తుని కూతురని స్థానిక చరిత్రకారులు శ్రీ కపిలవాయి లింగమూర్తిగారు భావించారు. వీరు కూడ

క్రీ.పూ. 300 ప్రాంతంలో భారతదేశపు రాజు మౌర్య చంద్రగుప్తుడు కూడా సింహాసనాన్ని వారసులకు అప్పజెప్పి తను దక్షిణాదికి వెళ్ళి శ్రావణబెళగొళలో చివరి జీవితం గడిపాడు. 12వ శతాబ్దపు కన్నడ 'జైనామృతం' అనే గ్రంథంలో శ్రీశైల ప్రాంతం మొదట జైనులదే అని తెలుపడంతో జైనాన్ని పాటించిన మౌర్య చంద్రగుప్తుడు శ్రీశైల ప్రాంతం గుండా ప్రయాణించాడేమో! ఏది ఏమైనా చంద్రగుప్త పట్టణం మాత్రం శిథిలమై ఇప్పటికీ కన్పిస్తుంది – శ్రీశైలానికి ఎదురుగా, కృష్ణానది ఎడమ గట్టునున్న అడవుల్లో.

12. చరుకేశ్వరం

ఉమామహేశ్వరం – మన్ననూరు ప్రాంతాన్ని కాకతీయుల సామంతులైన చెరకు రాజులు పాలించారు. వీరు మన్ననూరులో తమ పేరున కట్టించిందే చరుకేశ్వరాలయం. ఇది 12వ శతాబ్దానికి ఇటు–అటుగా కట్టించింది. దాని శిథిలాలు, కోనేరు, కోట గోడలు, బురుజులు ఇప్పుడు మన్ననూరులోని వేణుగోపాలాలయం ముందు కన్పిస్తున్నాయి. చరుకేశ్వర ఆలయాన్ని కాకతీయుల తర్వాత తురుష్కుల సైన్యం చేయగా మరో శతాబ్దం తరువాత నంది మల్లారెడ్డి అనే స్థానిక పాలకుడు ఇప్పుడున్న వేణుగోపాల ఆలయాన్ని కట్టించాడు.

13. సంధ్యా సమాధి

పర్వత ప్రకరణంలో సంధ్యా సమాధి ఒక తీర్థంగా పేర్కొనబడింది. అంటే అక్కడ ఒక నీటి వనరు, ఒక ప్రముఖుని సమాధి ఉండాలి. ఇలాంటి స్థలం ఉమా మహేశ్వర సమీప గ్రామమైన రంగాపూర్ శివారులో ఉన్న చంద్రబండకు తూర్పున ఉంది. నలువైపులా మెట్లతో ఉన్న అందమైన కోనేరులో ఇప్పటికీ నిండా నీళ్ళున్నాయి. దానికి వాయువ్యంలో ఒక ప్రముఖుని సమాధి, దానిపైన శాసనం ఉన్నాయి.

14. దేవహ్రదేశ్వరం / రామేశ్వరం

పాల్కురికి పేర్కొన్న మరో తీర్థం దేవహ్రదేశ్వరం. చంద్రబండనే స్థానికులు దేవరబండ అని కూడా పిలుస్తారు. ఇదొక విశాలమైన బండ. దానికి తూర్పున రెండు గుహలున్నాయి. ఆ గుహలను గర్భగుడులుగా చేసి వాటి ముందు మంటపాలు నిర్మించి ఆలయాలుగా తీర్చిదిద్దారు. ఈ ఆలయాల సమీపంలో రెండు మూడు నీటి గుండాలు కూడా ఉన్నాయి. ఇక్కడి ప్రధాన దైవం రామలింగేశ్వరుడు కాబట్టి పాల్కురికి పేర్కొన్న మరో తీర్థం రామేశ్వరం కూడా ఈ దేవరబండనే. క్రీ.శ. 5వ శతాబ్దంలో రామలింగేశ్వర ఆలయాలను కట్టడం ప్రారంభించింది ఈ ప్రాంతం నుంచే ఎదిగిన విష్ణుకుండి రాజులు. స్థానిక కథనాలను బట్టి ఇక్కడ నడిచిన శిల్పశాల నుండే

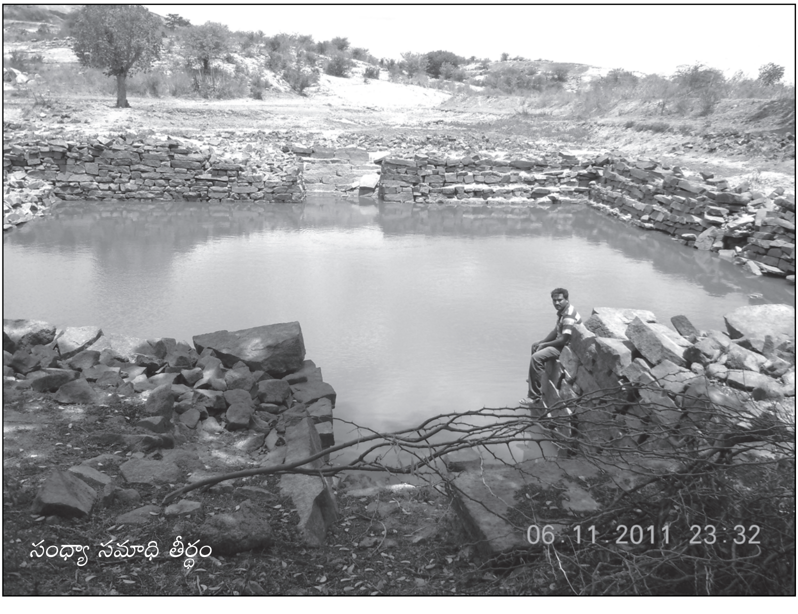

సంధ్యా సమాధి తీర్థం

చుట్టుపక్కల ఆలయాల నిర్మాణం జరిగిందని చెప్పవచ్చు. ఇక్కడ ఇప్పటికీ శ్రీరామ నవమికి ఉత్సవాలు జరుగుతున్నాయి.

15. కాలహ్రదేశ్వరం

ఉమామహేశ్వర క్షేత్ర పరిధిలో గల ఏకాదశ భవ్య తీర్థములలో ఐదవ తీర్థంగా 'కాలహ్రదేశ్వరంబు' పేర్కొనబడింది. దీన్నిప్పుడు కాలాపానీ అని పిలుస్తున్నారు. ఇది మన్ననూరు చౌరస్తా నుండి శ్రీశైలం వైపు ప్రయాణిస్తున్నప్పుడు కుడివైపున ఒకరి ఇంటి ఆవరణలో బావి రూపంలో ఉంది. పూర్వం ఇదొక గుండం అయ్యుంటుంది. నైజాం ప్రభుత్వ కాలంలో నేరస్థులను, స్వాతంత్ర్యోద్యమ నాయకులను మన్ననూరులోని జైలులో బంధించి మరణశిక్ష వేయాలనుకున్నప్పుడు అలాంటి నేరస్థులకు ఈ కాలాపానీ తాగించేవారట. ఈ విషయాన్ని ఇక్కడ 1940లలో జైలు శిక్షననుభవించిన ఆర్య సమాజ ఉద్యమకర్త పండిత్ నరేంద్రజీ కూడా తన స్వీయ జీవిత చరిత్రలో ప్రస్తావించారు. శివుని కంఠంలో హాలహలం ఉంటుంది కాబట్టి ఈ కాలాపానీ అలాంటి విషపు నీరైనా పవిత్రంగా భావించబడి ఉంటుంది.

కాలహ్రదేశ్వరం

16. వేద పర్వతం / అశ్వమేధ శిలోచ్చయం

ఉమామహేశ్వరంలో తీర్థముల తర్వాత పవిత్ర సందర్శనా స్థలాలుగా పర్వతాలు పేర్కొనబడ్డాయి.

'వేద పర్వతమును శ్వేతాద్రి నీల
మేదినీధర మశ్వమేధ శిలోచ్చ
యంబును లింగ శృంగంబు కన్యా న
గంబు నుమాగిరి కనక నగంబు
గుండశిఖరి....................'

ఈ ప్రాంతంలో పుట్టి ఐదవ శతాబ్దంలో నర్మదా నది నుండి కృష్ణా నది మధ్యన గల దేశాన్ని పాలించిన విష్ణుకుండి రాజులు వేదాలను, వేద పండితులను ఆదరించారు. వేద సహితమైన అశ్వమేధాది ఎన్నో యజ్ఞాలను చేశారని వారి శాసనాలు ఘోషిస్తున్నాయి. మన్ననూరు శివారులో ఉన్న ప్రతాపరుద్ర కోట మీద ఆ రాజులు యజ్ఞాలు చేయడానికై స్నానం చేసే అవబృథ స్నానవాటిక ఇప్పటికీ కనిపిస్తూ ఉంది. కాబట్టి పర్వత ప్రకరణంలో పేర్కొన్న అశ్వమేధ శిలోచ్చయము లేదా వేద పర్వతం ఇదే.

17. శేతాద్రి

అశ్వమేధ పర్వతానికి ఎదురుగా పడమటి దిక్కున ఉన్న 'కుప్పగుట్ట' (లింగ శృంగం?) తూర్పువైపు తెల్లని పరుపు బండలు విశాలంగా ఉండటం వల్ల (చూడడానికి తెల్లగా కన్పిస్తుండడం వల్ల) దీన్ని తెల్లకొండ అని, సంస్కృతీకరించి శ్వేతాద్రి అని పిలుస్తుండి ఉంటారు. రెండు వేల ఏళ్ళ కిందటి సాతవాహన రాజుల శాసనాల్లో కూడా శ్రీశైలాన్ని సూచించే 'సిరితాన', ఈ శ్వేతగిరిని సూచించే 'సేదగిరి' వారి రాజ్యంలో ఉన్న స్థలాలుగా పేర్కొనబడ్డాయి. 1600 సంవత్సరాల కిందటి కాళిదాసు తన 'మేఘ సందేశం' కావ్యంలో, 700 సంవత్సరాల కిందటి కృష్ణమాచార్యులు తన 'సింహగిరి వచనాలు'లో ఈ శ్వేతగిరిని పేర్కొన్నారు. ఈ శ్వేతాద్రి శృంగం (కొన) మీద కుతుబ్షాహీల కాలపు ఫిరంగి ఉందట.

18. గుండ శిఖరి

మన్ననూరి నుంచి శ్రీశైలం వైపు ప్రయాణం చేస్తుండగా సుమారు పది కిలోమీటర్ల దూరంలో పులిమడత అనే ప్రదేశం రోడ్డుకు కుడివైపున వస్తుంది. అక్కడి నుండి సుమారు అర కిలోమీటరు దూరంలో 'లొద్ది' అనే గుండం, కిలోమీటరు దూరంలో 'గుండం' అనే

ప్రదేశం వస్తాయి. వీటిల్లో మొదటిదేమో ఒక శిఖర పర్వతం కింద, రెండవదేమో దాని మీద ఉన్నాయి కాబట్టి పాల్కురికి పేర్కొన్న గుండశిఖరి ఇదే. ఇక్కడి రెండు గుండాల పేర్లు పాల్కురికి పేర్కొన్న రామగుండం, భీమగుండం. ఇలా సమన్వయం చేయకుండా కపిలవాయి లింగమూర్తిగారు, శ్రీశైల దేవస్థానం అధికారి అనిల్‌కుమార్ గారు లొద్ది గుండాన్ని గుప్త మల్లికార్జునం అంటూ రాశారు. లొద్దిలో ప్రతి సంవత్సరం ఏకాదశి పండుగకి స్థానిక చెంచు గిరిజనుల ఆధ్వర్యంలో జాతర జరుగుతుంది.

19. కిన్నెరేశ్వరం

పర్వత ప్రకరణంలో పేర్కొనకున్నా కిన్నెర బ్రహ్మయ్య కథను సోమన తన 'బసవ పురాణం'లో విపులంగా వర్ణించాడు. వీరశైవ శాఖ సృష్టికర్త బసవేశ్వరుడు చాళుక్య రాజధాని కళ్యాణి (కర్ణాటక) విడిచి వెళ్ళిపోవటానికి కారణమైన రాజు కాలచురి బిజ్జలున్ని బసవేశ్వరుని అనుయాయులు జగదేవుడు, మల్లయలతో కలిసి కిన్నెర బ్రహ్మయ చంపాడు. అందుకు వీరశైవంలో ఆయనకు చాలా పేరు ప్రఖ్యాతలు వచ్చాయి. ఆయన పేరు మీద ఆలయాలు కూడా వెలిశాయి. అలా వెలిసిన ఒక శివాలయమే కిన్నెరేశ్వరం. ఇది మన్ననూరిలో ఉన్న మల్లప్పగుట్ట కింద ఉంది. ఇది చాలా అందమైన ఆలయం. ఉత్తరాభిముఖంగా ఉంది. దాని వెనుక చెరువుంది. ఇందులోని శివలింగాన్ని స్థానికులు కిన్నెరయ్య అని పిలిచేవారు. ఇటీవల ఆలయం బాగా శిథిలం కాగా శివలింగాన్ని మాత్రం మహబూబ్‌నగర్ జిల్లాలోని పిల్లలమర్రి మ్యూజియానికి తరలించారని స్థానికుడు ఒకాయన చెప్పాడు.

రాష్ట్రంలో అందమైనవి, ఆహ్లాదకరమైనవి, పవిత్రమైనవి నల్లమల అడవులు. వాటిల్లోనూ పవిత్రమైన స్థలాలను పాల్కురికి సోమనాథుడు దర్శించి వాటి మహత్యాన్ని మొదటిసారిగా వర్ణించాడు కాబట్టి, ఆ స్థలాలు ఇప్పటికీ అదే అందంతో అలరారు తున్నాయి కాబట్టి, ప్రపంచంలో అత్యంత వేగంగా విస్తరించుతున్నది పర్యాటక రంగం కాబట్టి నల్లమలల్లో 'పాల్కురికి సోమన పర్యాటక ప్రాజెక్టు'ను ఏర్పాటు చేస్తే ప్రజలకు కొత్త పర్యాటక స్థలాలు – ఆహ్లాదకరమైనవి, పవిత్రమైనవి – అందుబాటులోకి వచ్చి ఆనందిస్తారు. తెలంగాణ పర్యాటకాభివృద్ధి సంస్థ ఈ కల సాకారం కావడానికి కృషి చేయాలని ఆకాంక్షిద్దాం.

– నమస్తే తెలంగాణ దినపత్రిక

3-11-2014

నల్లమలలో నిజాం కాలపు వేసవి విడుదులు

నాగర్‌కర్నూలు జిల్లాలోని నల్లమల ఉన్న మన్ననూర్, ఫరహాబాద్, వికారాబాద్ జిల్లాలోని అనంతగిరి కొండలు, నిర్మల్ జిల్లాలోని కుంటల, పొచ్చెర జలపాతాలు, మొదలైనవి తెలంగాణలో మనం దర్శించదగిన వేసవి విడుదులు. వీటిని వంద సంవత్సరాల క్రితమే ఆనాటి నిజాం రాజు అభివృద్ధి చేయడం ఆసక్తికరమైన విషయం. మరో రెండు దశాబ్దాల తరువాత నిజామాబాద్ జిల్లాలో అలీసాగర్, మంచిప్ప, కామారెడ్డి జిల్లాలో నిజాంసాగర్, పోచారం ప్రాజెక్టుల దగ్గర కూడా నిజాం గెస్ట్ హౌజ్‌లు కట్టించాడు. పై వాటిలో నల్లమలల్లో కట్టించిన గెస్ట్‌హౌజ్‌ల గురించి తెలుసుకుందాం.

మన్ననూర్

3,568 చ.కి.మీ.ల విస్తీర్ణంతో సుమారు మూడు జిల్లాలంత వైశాల్యం కలిగిన విశాలమైన నల్లమల అడవుల్లో హైదరాబాదు నుంచి శ్రీశైలం వెళ్ళేవారికి 135 కిలోమీటర్ల దూరంలో ఆ అడవుల అంచున కనిపించే మొదటి ఊరు మన్ననూరు. ఇది ఫరాహాబాదుకు 16 కి.మీ.ల దూరంలో ఉంది. ఇక్కడే ఫారెస్ట్ డిపార్ట్‌మెంట్

నిజాం గెస్ట్ హౌజ్

వారు పర్యాటకుల కోసం వసతి, తిండి సౌకర్యాలు ఏర్పాటు చేశారు. ఎన్విరాన్‌మెంట్ ఎడ్యుకేషన్ సెంటర్ అనే మ్యూజియంను కూడా వారే ఏర్పాటు చేశారు. అందులో వాలుగు, ఎలుగుబంటి, పులి చర్మాలతో చేసిన అవే జంతువుల బొమ్మలను ప్రదర్శనకు ఉంచారు. పులి అడుగు ఎంత పెద్దగా ఉంటుందో చూస్తే ఆశ్చర్యమేస్తుంది. దగ్గర్లోనే చెంచు జీవనశైలిని ప్రదర్శించే మ్యూజియం కూడా ఉంది.

మన్ననూర్ ఒక చారిత్రక గ్రామం. దీని అసలు పేరు మునులూరు అని ఇక్కడికి పశ్చిమంలో రెండు కిలోమీటర్లు అడవిలో నడిచిన తరువాత వచ్చే ఉమామహేశ్వర దేవస్థానం శాసనాల్లో ఉంది. ఈ నడకే ఒక వింతైతే ఈ దేవస్థానం మరొక వింత. శ్రీశైలానికి ఉత్తర ద్వారంగా చెప్పబడే ఈ దేవస్థానం మూడు వందల మీటర్ల ఎత్తులో సర్పాకారపు గుట్టల వరుస మధ్యలో నుంచి పొడుచుకొచ్చిన విశాలమైన గుహలో చిన్నచిన్న వాటర్‌ఫాల్స్ కింద ఉంది.

మన్ననూర్19వ శతాబ్దంలో కొంతకాలం తాలూకా కేంద్రంగా కూడా ఉండేది. ఫారెస్ట్ డిపార్ట్‌మెంటుకు కూడా చాలా దశాబ్దాల నుండి కేంద్రంగా ఉంది. ఆ కాలపు నిర్మాణాలు కొన్ని ఇంకా ఆ ఊరిలో ఉన్నాయి. ఆ భవనాల్లో ఒక స్కూలు, హాస్టల్ నడుస్తున్నాయి. వాటికి ఉత్తరంగా ఒక పెద్ద దిగుడు బావి ఉంది. దక్షిణంగా మరో పెద్ద బావి ఉంది. పేరు గుండు బావి. దానికి నిజాంల కాలంలో మరమ్మత్తులు జరిగినా అది చాలా ప్రాచీనమైన బావి అని పురాతత్వ, సాహిత్య ఆధారాలను బట్టి తెలుస్తుంది. ఈ గుండు బావి ప్రాచీన కాలంలో ఒక "గుండం" ఇక్కడికి ఫర్లాంగు దూరంలో ఉత్తరాన ఉన్న ఒక ప్రాచీన శివాలయం ఈశాన్యంలో "బ్రహ్మ గుండం" ఉంది. ఇదే బావికి కొద్ది దూరంలో ఆగ్నేయంలో "కాలాపానీ" అని పిలువడే మరో గుండం బావి ఉంది. ఇదే 13వ శతాబ్దంనాటి "పండితారాధ్య చరిత్ర"లో పేర్కొనబడిన "నీలహ్రదం". అంటే, స్థానిక లంబాడి భాషలో కాలాపానీ. ఇక ఇక్కడ విష్ణుకుండుల నాటి (క్రీ.శ. 4–6 శతాబ్దాలు) అవశేషాలు లభించాయి కాబట్టి, ఈ ప్రాంతం వారి మొదటి రాజధాని కాబట్టి వారి జన్మస్థానానికి సంబంధించిన "విష్ణుకుండం" ఇక్కడి పరిసరాల్లోనే ఉండి ఉంటుంది.

గుండు బావికి ఈశాన్యాన నిజాం గెస్ట్‌హౌజ్ ఉండేది. దాన్ని నక్సలైట్లు పేల్చివేశారు. నిజాం నల్లమల అడవుల్లోకి వేటకి వచ్చినప్పుడు ఈ గెస్ట్‌హౌజ్‌లోనే ఉండేవారట. ఏడవ నిజాం కుమారులు ప్రిన్స్ ముకరంజా, ప్రిన్స్ ముఫకంజా తదితర నవాబులతో వేటకు వచ్చిన ఎమ్.ఎ. వహీద్ (హైదరాబాద్) వారి వేట గురించి అనేక విషయాలు చెప్తారు. ఊరికి నైరుతి మూలన ఉండే ఒక పెద్ద మర్రి చెట్టు దగ్గర కూడా టెంట్లు వేసుకుని పొద్దంతా వేటకు వెళ్ళి వచ్చి సాయంత్రాలు వేట

మాంసాలు వండించుకుని, వడ్డించుకుని తింటూ తాగుతూ తూగుతూ ఆనందించేవారని ఆ ఊరి మాజీ సర్పంచ్ మాసయ్య చెప్తారు. నిజాం గెస్ట్‌హౌజ్‌కు ఎదురుగా నిజాం కాలం నాటి జైలు ఉంది. అందులో పండిట్ నరేంద్రజీ వంటి జాతీయ స్వాతంత్ర్య సమరయోధులను బంధించారట. మన్ననూరులో చాలా ప్రాచీన దేవాలయాలున్నాయి. అడవుల్లో చాలా సెలయేర్లున్నాయి. చెట్లు, పుట్టలు, రాళ్ళ మధ్య సెలయేళ్ళ గుండా నడవడం ఒక మధురానుభూతి.

ఫరహాబాద్

ఇది హైదరాబాదు నుంచి శ్రీశైలం వెళ్ళే మార్గంలో 150 కిలోమీటర్ల దూరంలో ఉంది. ఈ ప్రాంతం సముద్ర మట్టానికి 914 మీటర్ల ఎత్తులో ఉండటంతో చల్లగా ఉంటుంది. పైగా ఇది రాష్ట్రంలోనే పెద్దదైన నల్లమల అడవుల్లో ఉండటంతో ఎత్తైన చిక్కని చెట్ల మధ్య, పక్షులు – జంతువుల అరుపుల మధ్య విహరించడం ఎంతో థ్రిల్లింగ్‌గా ఉంటుంది. కాబట్టే ఇక్కడ 1905 కి పూర్వమే నాటి ఆరవ నిజాం మీర్ మహబూబ్ ఆలీఖాన్ విశాలమైన వేసవి విడిదిని కట్టించాడు.

ఆరవ నిజాం ఆంగ్లేయ సంస్కృతిని అలవర్చుకున్నాడు. ఆంగ్లేయ అధికారుల ప్రభావం వల్ల ఆయనకు కూడా క్రూర మృగాలను వేటాడడం అలవాటైంది. మొదట్లో ఆయన బ్రిటీష్ అధికారులతో కూడి ఫరహాబాద్‌కి మంది మార్బలంతో వేటకి వెళ్ళేవాడట. అధికారులకు, కులీనులకు ఆశ్రయమివ్వటానికి ఈ దట్టమైన అడవిలో విశాలమైన రెండు అంతస్థుల గెస్ట్‌హౌజ్ ఉండటం, వారందరికి అవసరమైన వంటలు చేయడానికి వంటశాల ఉండటం, సైనికుల గుర్రాల కోసం గుర్రపుశాల ఉండటం చూస్తే ఆశ్చర్యమేస్తుంది. అలా వారంతా అక్కడ నెలల తరబడి ఉండేవారట. అక్కడి ప్రకృతిని చూస్తే వారంతా అక్కడ ఎందుకు అంత కాలం గడిపేవారో అర్థమవుతుంది.

నిజాం గెస్ట్‌హౌజ్‌కి కొద్ది దూరంలో తూర్పున ఒక సేలయేరు గలగలా పారుతుంది. అందులో నడవడం, ఒకరిపైన ఒకరు నీళ్ళు చల్లుకోవడం వింత అనుభూతులు. ఆ ఏరు దగ్గరనే రెండు ఆఫీసు భవనాలున్నాయి. రెండు, మూడు దశాబ్దాల క్రితం వరకు వాటిలో స్థానిక గిరిజన బాలబాలికల కోసం ఆశ్రమ పాఠశాల నడిచిందట. ప్రస్తుతం ఆ భవనాల్లో ఇద్దరు ముగ్గురు ఫారెస్ట్ అధికారులు పులుల కాలి గుర్తుల సేకరణ కోసం నియమించబడి ఉన్నారు.

ఈ అడవుల్లో ఎలుగుబంట్లు, పులులు, అడవి పందులు, రేచుకుక్కల బెడద ఎక్కువ. ఈ అడవులు దేశంలోనే పెద్దవైన పులులు సంరక్షక అభయారణ్యాలు (1973 నుండి). కాబట్టి "టైగర్ సఫారీ" పేరిట ఫారెస్ట్ అధికారులే వారి జీపులో 500ల

రూపాయలకుగాను ఆరుగురిని ఈ అడవుల్లోకి తీసుకెళ్తారు. అలా చిక్కటి చెట్లు, కంక పొదలు, పక్షుల కిలకిలా రావాల మధ్య సుమారు ఏడెనిమిది కిలోమీటర్లు తూర్పువైపుకు ప్రయాణించాక ఒక ఆశ్చర్యకరమైన ప్రకృతి వింత దర్శనమిస్తుంది. దాని పేరు “వ్యూ పాయింట్”.

ఈశాన్యం మూల నుంచి నైరుతి మూల వరకు అర్ధచంద్రాకారంలో సుమారు కిలోమీటరు ఎత్తులో వంపు తిరిగిన గుట్టల వరుస కొస అంచు భాగం (ఎడ్జ్) ఆ వ్యూపాయింట్. ప్రపంచం అంచుకు చేరినట్లుంటుంది. తూర్పువైపు నుంచి వీస్తున్న పిల్లతెమ్మెరలు, చల్లగాలుల్లో మనల్ని మనం మరచిపోతాం. దూరంగా విసిరేసినట్లున్న ఋషుల చెరువు తదితర కుంటలు, మైదానాలు మనం వాటిని విమానంలోనుంచి చూసినట్లుగా కనిపిస్తాయి. ఈ ఆనందాన్ని అనుభవించడానికేనేమో నిజాం ఇక్కడ కూడా వసతి ఏర్పాట్లను నిర్మించాడు. ఈ శతాబ్దం మొదట్లో రాష్ట్ర పర్యాటక శాఖ కూడా ఇక్కడ ఎనిమిది కాటేజ్‌లను, ఒక రెస్టారెంట్‌ను నిర్మించింది. కాని వాటిల్లో వ్యభిచారం జరుగుతున్నదన్న కారణంతో నక్సలైట్లు వాటిని పేల్చేశారు.

వ్యూ పాయింట్స్

లొద్ది నుంచి శ్రీశైలం వైపు ఫర్లాంగు దూరం ప్రయాణించగానే ఫరహాబాద్ గేట్ వస్తుంది. అక్కడ ఫారెస్ట్ డిపార్ట్‌మెంట్ వారు ఆరుగురికి ఆరు వందల రూపాయలు తీసుకొని ఫారెస్ట్ జీప్‌లో టైగర్ సఫారీకి తీసుకెళ్తారు. మన అదృష్టాన్ని బట్టి పులులు, జింకలు, ఎలుగుబంట్లు, ముళ్ళ పందులు, అడవి పందులు, అడితిలు వంటి జంతువులు అక్కడక్కడా ఉండే నీటి గుంటల్లో నీళ్ళు తాగడానికి వస్తూ కన్పిస్తాయి. మార్గ మధ్యంలో నిజాం కట్టించుకున్న గెస్ట్ హౌజ్, వంటశాల, గుర్రాల శాలలను చూసి... ఏడెనిమిది దశాబ్దాల క్రితం ఈ అడవుల్లో నిజాం రాకుమారులు వేటాడి ఆ జంతువుల మాంసాన్ని వండించుకుని తిని తాగి ఆనందించిన వైనాన్ని తలచుకుంటే కూడా థ్రిల్ అన్పిస్తుంది.

ఇదే నిజాం రాజులు మరో ఏడెనిమిది కిలోమీటర్ల ప్రయాణం తర్వాత వచ్చే పర్వత సానువు అంచున కూడా గెస్ట్ హౌజ్ కట్టించారు. వాటిని పదిహేనేళ్ళ క్రితం చంద్రబాబునాయుడు ముఖ్యమంత్రిత్వ హయాంలో పునరుద్ధరించి వసతి యోగ్యంగా చేశారు. కాని, నక్సలైట్లు పేల్చేశారు. అట్లని నిరుత్సాహపడకండి. ఆ శిథిల గెస్ట్ హౌజ్‌ల ముందర ఉన్న గుట్ట కొసకెళ్ళి చూడండి... భయము ప్లస్ అనిర్వచనీయమైన ఆనందం ఒకేసారి కలిగే దృశ్యం కన్పిస్తుంది. ఆ గుట్ట అంచున నిల్చున్న మన కాళ్ళ కింద కిలో మీటరు లోతైన లోయ, మైదానాలు, వాటిల్లో చిక్కటి అడవుల్లో చిక్కుకున్న

పెద్ద పెద్ద చెరువులు కాన్వాస్ మీద గీసిన చిత్రాల్లా కన్పిస్తాయి. మనం ఆ లోయలోకి పడిపోతా మేమోనన్న భయమూ కలుగుతుంది. తల తిరిగినట్లనిపిస్తుంది. అందుకే అక్కడ రైలింగ్ (ఇనుప కంచె) ఏర్పాటు చేశారు... మనం పడిపోకుండా. ఆ కంచె కడీలను పట్టుకొని లోయలోకి చూస్తుంటే ఆ పల్లపు ప్రాంతపు చెట్ల పుప్పొడి (వాసన)ని, నీటి తుంపర్లను మోసుకొంటూ వస్తూ మనల్ని వెనక్కి తోసి పడేసేంత వేగంగా వీస్తున్న ఈదర గాలులను ఆస్వాదిస్తుంటే 'గాల్లో తేలినట్టుందే' అని అరువక మానం.

నిజాం గెస్ట్‌హౌస్ నుంచి రాంపూర్ పెంట మీదుగా కుడివైపు 18 కి.మీ. దూరంలో సలేశ్వరం జలపాతం, గుహాలయాలు ఉన్నాయి. ఇక్కడ స్థానిక చెంచు గిరిజనుల ఆధ్వర్యంలో ప్రతి ఏటా చైత్ర పౌర్ణమికి జాతర జరుగుతుంది.

వ్యూ పాయింట్ మరొకటి ఫరహాబాద్ గేట్ నుండి శ్రీశైలం రూట్‌లో సుమారు 20 కిలోమీటర్ల దూరంలో ఉంది. దాని పేరు 'ఆక్టోపస్ వ్యూ పాయింట్'. ఇది కృష్ణానది ఎడమ ఒడ్డున అర కిలోమీటరు ఎత్తులో ఉంది. ఇక్కడ వ్యూ పాయింట్ కియోస్క్ (మెట్ల గూడు) కట్టారు. దానిపై నుంచి శ్రీశైలం ప్రాజెక్ట్ బ్యాక్ వాటర్స్ ఆక్టోపస్ ఆకారంలో పచ్చగా ఉన్న కొండల మధ్య చిక్కి(పోయి)న సౌందర్యం, ఆ నీళ్ళల్లో శ్రీశైలంలోని పాతాళ గంగ నుంచి వీచే చల్ల గాలులకు ఎగిరే మన ముంగురులను సవరించుకుంటూ ఆ ప్రాంతంలో ఎక్కువగా సంచరించే నెమళ్ళను, 2,300 ఏళ్ళనాటి చంద్రగుప్త పట్టణపు శిథిలాలను చూస్తూ ఆనందంతో కడుపు నిండిన స్మృతులతో వెనుదిరగవచ్చు.

– వార్త ఆదివారం అనుంబంధం, 18-12-2011

– నమస్తే తెలంగాణ ఆదివారం అనుబంధం, 11-5-2014

NALLAMALA TOURS

The Nallamala Hill Ranges, the border cool bed of Telangana and Andhra Pradesh, are formed in between 14^0 30" – 17^0 Northern Latitudes and 78^0 – 79^0 30" Eastern Longitudes. They are the part of the Eastern Ghats and run parallel to the Bay of Bengal – North to Southward or vice versa. They spread from the epi-center (Srisailam) of the three regions of Andhra Pradesh – Telangana, Andhra and Rayalaseema – in five districts of Mahabubnagar, Nalgonda, Prakasam, Guntur and Kurnool. This area is made as the Rajiv Gandhi Nagrjunasagar-Srisailam Tiger Reserve(NSTR), the largest of its kind in India and the biggest forest area in Andhra Pradesh and second largest in India. Also, it is one of the most diversified forests in the country.

The Achampeta Forest Division of Kurnool district is the only Telangana region that falls in the Eastern Ghats. The forest wealth of the Achampeta Division is as the following:

Forest area of Achampeta Division

The forests of Achampeta Division are as follows:

Dense forests	62,618.98	Hectares
Open forests	1,35,503.36	"
Scrub forests	20,530.81	"
Total forests	**2,18,653.15**	"

Out of the forests of the Achampeta Division the Munnanuru Range accommodates the densest forests housing about 95% of its area under forests. The Range falls in the Upper Plot(Amrabad) of the Division. It is the highest altitudinal Range in Telangana set at an average height of 749

meters from the sea level thus inviting spontaneous cool breezes to its area. The entire Munnanuru Range of 50km. stretch has only 2 villages and about a dozen Chenchu Pentas – all tribal hamlets. Numerous minor mountain streams like Sagileru, Gundlakamma, Bhavanasi, Chandravaagu, Neeliganga, etc. originate in these hill ranges. The river Krishna flows west to east cutting across the Nallamala Hills along the right border of the Munnanuru Range.

The Nallamala Forest Tour is so designed as to fall in the Munnanuru Range of Achampeta Forest Division in Mahabubnagar District as there is much scope to tap a variety of tourist potential, mainly the endowments of nature. The Munnanuru Range is a part of the Rajiv Gandhi Nagarjuna Sagar – Srisailam Tiger Reserve (NSTR), the biggest tiger reserve (3,568 Sq. km.) in the Country. It is a part of Amrabad Hills.

The tour is an all inclusive tour: it includes all types of tourism – eco-tourism, wild life tourism, nature treks, heritage walks, adventures, water sports, pilgrimage, forest retreats, ethnic tours, water falls, ethnic food varieties, etc. It spreads across 40-50 km. area of thick ever green forests, stretching from Chandrasagar to Chandragupti Pattanam.

Prataparudra Fort Trekking

One has to climb the Prataparudra fort for about 200 meters from Talupula Kuruva or Niranjan Shavali Dargah. After passing through the fort wall/*burj*/bastion or Gateway we will come across a temple. Then we will find fresh water ponds, a royal *harem* and numerous house sites typical in nature. A person with nostalgia can attest in the remains so many successive historical phases right from Neolithic times onwards till 14th century A.D. Thus the Prataparudrakota is an ideal site for natural trekking as well as heritage walk.

Chenchu Life Style Museum

The Chenchulaxmi Life Style Museum attached to the Chenchulaxmi Restaurant will entertain and educate the tourists on the life style of the Chenchus, an aboriginal tribe. And, the Children's Park gives further scope to the tourists to relax with their children amidst the pristine nature and cloudy sky. The **Environmental Education Centre** (a museum) showcases the awesome remains of a variety of wild life such as tigers, antelopes, *alugu*,

etc. The so called **Venugopalasvami temple** in the village Munnanuru, a furlong after the Restaurant, will also create curiosity among the tourists if they make it convenient to pay a visit to it.

Umamahesvaram Hill-Cave Temple

Enthusiastic tourists can undertake trekking through the forests for about 2 km from Munnanur to Umamahesvaram Hill Temple wherefrom in turn one can find the 40 km stone pathway to Jaatararevu opposite to Srisailam; the path was in early 14th century by Madhava Nayaka of Devarakona Velama kings. Tourists can also take a holy dip under the Waterfalls named Rudradhaara in the vicinity of the Temple. The legends of the underground Cave Route to Srisailam and the Tummeda Maamidi (*Bee Mango Tree*) wound surprise the tourists.

Kollampenta Ethnic Walk

A multi-variety tour is Kollampenta trekking. Kollampenta and Kommanipenta are located at a distance of 4 km from the 70th km. stone of Munnanuru – Srisailam Road. Tourists can enjoy the thick bamboo bushes, teak and other tall lush green trees all along the pathway to Kollampenta. One would definitely admire the tranquilant nature and would feel wonder at the pre-historic life-style of the primitive tribe Chenchu.

Loddi / Gundam

Loddi or Gundam is a cave – waterfall site on the right side of the way to Srisailam or left side of the road to Hyderabad across a stream called Chandravagu. A.P. Forest Department has already recognized the importance of the site. Its planned nature (watch trial) **trekking** for two kilometers would lead us among the bamboo and teak woods, natural streams and ponds and a variety of wild life such as fowls, peacocks, deers, monkeys, etc. The Trek will be permitted in between 8 AM and 4 PM at a ticket cost of Rs. 20 per head. A two day *jaatara* during the Vaisaakha Poornima (April-May) would attract thousands of tourists from all over the State to the Gundam.

View Point

Farahabad view point is a beautiful and a rare natural edge of the Nallamala Ranges set on a high altitude of 914 meters from the sea level.

The earstwhile village Pulla Chelimala was developed as natural and wild life view point by the then collector Yousufuddin in 1902 A.D. He was revered as Farahaajaadaa for his efforts by the Nizam-VI, Mir Mahaboob Ali Khan. Subsequently the Nizam-VI himself and Nizam-VII Mir Osman Ali Khan constructed their Forest Resorts along with Royal Kitchen at the place. Thus Farahabad view point hosted as Summer Resort till the end of the Nizam Rule, i.e., up to 1948 A.D.

The Forest Jeep takes the tourists into the deep forests amidst a variety of wild life up to view point for about one and half hours. The trip entails one to go through serene ponds and streams, tranquillent woods, Nizam's buildings, Forest base camp and finally an edge of the world — View Point, the locally called Nilagiri. The tourist, standing at the edge of the View Point, can overlook the 1 km. downward world full of stray villages, ponds, green belt of forests and mountain ranges. The cool breezes and over running clouds make us delight as if we are in heaven.

Salesvaram

Deviating from Farahabad Cross Road in a distance of 15 km we reach a Cave Waterfall – cum – Religious Site called Salesvaram. A stream running over undulating terrain jumps from a height of 300 feet from sea level into a huge pot like cave. Resultly a pond (Gundam) is naturally created. On an edge of the pond and opposite to the waterfall a small shrine for Sivalinga is constructed. Its ancestry goes back to 4th century B.C., because the size of the bricks used here and Chandragupti Pattanam are same and hence its greatness has been already described in the 13th chapter of Sri Parvata Puraanam in the name of Sarvesvaram. Further folk tradition reveals that the Maharasthra hero Sivaji took resort here during the times of his wars in the Deccan and South India. This might be the reason why thousands of Maharashtra people used to visit this place along with others that are well known in the area.

Tourists would flock to Salesvaram in lakhs during the *Chaitra Poornima* (First Full Moon Days during the summer) when a *Jaatara* (folk festival) would be held by the local Chenchu priests for week days. Tourists have to walk along a slope for 2 km to reach the waterfall and take delight in the splashes under the cool waters.

Mallelatheertham

Exactly in 8 kms. distance from Farahabad gate is Vataverlapalli. In turn, exactly in 8 kms. distance from the latter is Mallelatheertham (meaning jasmine waterfall), passing through Saarlapalli and Kudichintalabailu Chenchu hamlets. After stepping down 364 steps from the terrain into valley towards west, we find the mind-blowing beautiful waterfalls. It jumps from the southern edge of the valley gorge from a height of about 100 feet in three streams into a deep pond. Listening to the sound of the water falls and taking cool baths under its splashes with joyful sounds amidst the green tall woods make our trip a long lasting memorable event in our life. The waterfalls created seven more ponds down stream. Enthusiasts can explore them by walking along the banks of the stream in between the green woods and bamboo bushes.

A legend goes that one Chandravati, daughter of emperor Chandragupta once came here and having attracted by the beauty of the nature state back here invoking Sivalinga with jasmine flowers (Mallelu in Telugu); thus Sivalinga made of Arjuna log (Maddi in Telugu) came to be known as Mallikarjuna, the chief deity of Srisailam. The Sivalinga venerated by Chandravati can be seen at the north – eastern entrance of the water falls.

Akkamahadevi Caves

In 8 kms from Vataverlapalli we come across a Chenchu hamlet Raachamollabai Penta of six hurts were we can find our root culture. We will also be thrilled by glancing at a well constructed with entrance gage in late medieval times by Muslims rulers of Hyderabad. Tourist can take rest for a while and observe quarrelling monkeys in the beautiful woods.

4 kms from Raachamollabai a right (south) side forest road greets us to trek amidst green woods for 4 kms to be astonished by the beautiful view of river Krishna logged amidst Nallmala ranges in Srisailam Project. Turn to west you will find the rarest caves of Telangana, but you have to climb down a high hill for about 15 minutes.

The cave complex consists of two caves, the upper cave being occupied by 2 followers of Sri Narasimha Maharaj of Karnataka who once observed penance here. Yearly once on Kaartika Pournami day he is carried here in Palanquin by his followers from Srisailam on river Krishna.

The lower cave is in the shape of X stretching four sides and the north – western longest cave takes us to lay 108 steps (54 meters) so as to reach naturally formed Sivalinga whom only one person can invoke at a time. This cave can be compared with Vishnodevi Cave with exception that the letter leads us out, but here we have to return after taking the darshan of Sivalinga with the help of a torch light.

This cave is said to have been occupied by Akkamahadevi, a Vira Saiva saint form Karnataka towards the closing decades of twelfth century. She is said to have observed penance here in nude and is absorbed by Lord Siva into himself. Her nude sculpture (hair falling upon her sexual organs) can be seen in front of the Cave. And the episode of the sculpture of her being absorbed into Sivalinga can be seen on wall sculptures of Srisailam. Colonel Meckenjee collected a Jain epigraph here. Hence it appears that the cave was previously occupied by Jains. If we go further west in river Krishna back water for about 4 kms we find one more cave in which recently pre-historic paintings have been identified.

This Akkamahadevi Cave appears like a naturally built house erected on naturally formed four pillars topped by a huge long (approximately 4 x 6 x 16 yards) stone slab giving under space to a thousand people to take shelter. The cave overlooking the Krishna back water is picturesque scene one has to capture. The sunset scene also tempts you to snap apart from being charmed by the sun rays' reflections in the slow moving circle waves of the water. One can drop in here from Srisailam also where APTDC boats would be available 4 trips a day.

Octopus View Point

In a distance of 16 kms from Raachamollabai, the Octopus View Point, recently constructed by A.P. Forest Department, lies a furlong right side to the right side to the road, almost on the edge of a hill erupting out of the back water of Krishna river. If we see from the View Point the Krishna river back water appears as making the Nallamala hills look like Octopus in shape. The cool air blowing from west on the stationed water will make us children to entertain ourselves. One who has nostalgia can look for ancient walls, forts, long bricks, etc. ancient remains of Chandragupti Pattanam, an yet to be explored city.

How To Reach

The base camp of the Nallamala Forest Tour is Munnanuru Check Post for the tourists coming from Hyderabad. It is in the Hyderabad – Srisailam Road at a distance of 137 kms. from Hyderabad and 80 kms. from Srisailam. If anyone happens to travel in Hyderabad – Achampeta route/bus he/she has to get down at Hajipur and proceed there from to Munnanuru (10 km.). For every half an hour one APSRTC bus plies through this route (to and fro). In addition, A.P. Tourism Development Corporation buses and private vehicles will come to the comfort of tourists. After reaching the Munnanuru Check Post the tourists will be received by the Tour Operators in their light vehicles. The tourists who come from Srisailam – Hyderabad route will be received at Domalapenta.

Where To Stay / Eat

The ideal source for tourists to stay is Chital Restaurant of Forest Department. Its Vanamaalika cottages can accommodate 2 adults and 2 children each in 4 A/c cottages (Golden Shower Cottages) and 6 Non-A/c cottages. In addition, there are budget dormitories (42 beds) and carpet dormitories. The Sulabh Toilet Complex is ideal for toilet needs of the tourists. The charges of the resorts are as the following:

A/c Cottage (2 adults + 2 children)	800=00 per day
Non A/c Cottage (2 adults + 2 children)	400=00 per day
Dormitory (1 person per bed)	50=00 per day
Carpet Dormitory (150 capacity)	20=00 per day
Open meeting hall	1000=00 per day

The tourists are free to have their tea, tiffin, snacks, lunch, dinner, cool drinks, etc. at the Chital Restaurant itself or at Chenchulaxmi Restaurant located at a distance of a furlong.

The same lodging and boarding facilities are also available at Domalapenta Vanamaalika Restaurant, a View Point hotel for the tourists coming from Srisailam route.

– తెలంగాణలో కొత్త పర్యాటక స్థలాలు, మే 2012

భారతదేశంలో రెండవ అతిపెద్ద అడవులుగా పేరొందిన నల్లమల అడవులు ప్రకృతి రమణీయతతో పాటు జీవ వైవిధ్యానికి, ఆదిమ కాలం నుండి ఆధునిక కాలం వరకూ తెలుగు ప్రజల సాంస్కృతిక వారసత్వాన్ని కొనసాగిస్తున్న చెంచు గిరిజనుల ఉనికికి నిలయాలుగా పేరొందాయి. ఆసక్తికరమైన విషయమేమిటంటే, ప్రకృతి రమణీయ స్థలాల్లో... ప్రత్యేకించి జలపాతాల దగ్గరి గుహల్లో చెంచులు మల్లన్నను, అతని భార్య భ్రమరాంబను తమ ఆడబిడ్డగా పూజిస్తారు. శివరాత్రి, ఏకాదశి పండుగలప్పుడు జాతరలు జరుపుతారు. దేవర్లను తేనె, పాలు, నీళ్ళతో అభిషేకించి, పూలు పత్రులతో అలంకరించి ఆరాధించిన తరువాత డప్పు చప్పుళ్ళకు అనుగుణంగా ఆడా మగా, చిన్నా పెద్దా అందరూ కలిసి ఆనందంగా నృత్యాలు చేస్తారు. ఇలాంటి అరుదైన జాతరల చారిత్రక విశిష్టతలను, ప్రకృతి / పర్యాటక సౌందర్యాలను, చెంచుల సంస్కృతీ విశేషాలను ఈ పుస్తకం సాధికారికంగా వివరిస్తుంది.

NALLAMALA CHENCHU JAATARAS - HISTORICAL TOURIST PLACES • 2017 • DECCAN ACADEMY

DECCAN ACADEMY
"**CHANDRAM**" 490, Street No. 12,
Himayatnagar, Hyderabad-500029. Telangana, India.
email: vedakumarm@gmail.com